

DR. J. VERHOEVEN

aspirant N.F.W.O.

**DE SOCIOLOGISCHE VERKLARING
VAN DE
SOCIALE KONTROLE**

1969

**UITGEVERIJ SINFRA
MECHELEN**

Hieronder volgt hoofdstuk 4 waarin vooral aandacht wordt besteed aan de fenomenologie van Alfred Schütz en de dialektiek.

HOOFDSTUK IV

DE SOCIOLOGIE ALS HET BEGRIJPEN EN VERKLAREN VAN HET SOCIALE HANDELEN

De methodologische eisen van een sociologische verklaring liggen nochtans wel enigszins anders dan in vorig hoofdstuk werd beschreven. Dit anderszijn berust weliswaar niet op een beperking van de zojuist beschreven voorwaarden waaraan de wetenschappelijke verklaring moet voldoen, maar vindt wel zijn uitdrukking in een aantal beslissingen die de socioloog moet nemen vooraleer hij een wetenschappelijke verklaring tracht te geven. Deze beslissingen betreffen op de eerste plaats het object van de sociologie. Dat omtrent dit object geen eensgezindheid bestaat in de sociologengeleerden werd reeds meermaals vermeld (1). De methodologische gevolgen van deze verschillende standpunten kan men in een groot aantal sociologie-historische werken terugvinden. Tot nu toe werd door ons inzake de objectbepaling van de sociologie nog geen beslissing genomen en blijven bijgevolg een aantal methodologische problemen onopgelost. Het zal nu de opdracht zijn van dit hoofdstuk het object van de sociologie te bepalen, alsmede de methodologische gevolgen die daaruit voortvloeien.

De noodzakelijkheid waarmee de socioloog geconfronteerd wordt, om zijn object te bepalen, impliceert echter niet dat hij dit kan doen los van enige sociaal-wetenschappelijke traditie. Integendeel, de socioloog heeft evenzeer rekening te houden met de intersubjectiviteit van de wetenschap als de vorser van cender welke andere wetenschappelijke discipline. Wij zullen dan deze uiteenzetting ook aanvangen met een confrontatie van enkele recente onderzoeken over de verschillende objectbepalingen en hun methodologische gevolgen, om zodoende de band met het verleden niet te verbreken.

In feite gaat het in de meeste recente discussies over een vraag die zeer oud is en die in de sociale wijsbegeerte reeds centraal stond, nl. „van welke kant de relatie individu-gemeenschap moet worden benaderd” (2). Doorheen de sociologische bedrijvigheid heeft dit probleem verschillende oplossingen gekregen. De ene richting beschouwde de groep als een realiteit, die in se bestudeerd kan worden. De andere strekking geeft aan de groep geen werkelijke bestaanswaarde en meende dat het individu de enige bestaande realiteit was. Nu bestaat er een strekking om noch de eerste noch de tweede oplossing te kiezen, maar beide in een dialektische verhouding te stellen. G. Gurvitch is

(1) Zie p. 14, 100-101.

(2) BOUMAN, P.J., *Fundamentele sociologie*. Antwerpen-Utrecht, N.V. Standaard Boekhandel, Het Karveel N.V., 1966, p. 43.

één van de baanbrekers hiervan. Onze aandacht zal in dit vierde hoofdstuk dan ook eerst naar zijn werk en dat van een geestesverwante schrijver uitgaan. In tegenstelling met Gurvitch verwerpt A. Schütz deze dialektiek op methodologisch vlak. Zijn argumentatie lijkt ons belangrijk om de betekenis van beide strekkingen te vergelijken. Op basis van deze vergelijking zal de optie voor een bepaalde strekking worden verantwoord. Dit zal uiteindelijk neerkomen op een keuze, die de sociologie van Alfred Schütz tot leidraad zal nemen. Deze zal dan ook uitvoerig, zowel wat haar filosofische uitgangspunten, objektbepaling als wat haar methodologische implicaties betreft, worden behandeld in een tweede paragraaf. Een derde paragraaf zal ten slotte het 'verstehen' evalueren en een sociologie-bepaling geven met de methodologische gevolgen van dien.

§ 1. De dialektiek persoon-gemeenschap in vraag gesteld

1. DE OPLOSSING VAN G. GURVITCH

De verscheidenheid die er bestaat in de sociologie wat betreft de objektbepaling en de daarbij aansluitende methodologische gevolgen, hoeft niet meer in extenso aangetoond te worden. Dit feit is wel voldoende bekend uit sociologie-historische werken. Het is met deze verscheidenheid dat G. Gurvitch geconfronteerd werd, toen hij op zoek ging naar het eigen objekt van de sociologie (3). Heel in het bijzonder stelt hij de tegenstelling – of is het een aanvulling? – tussen E. Durkheim en M. Weber in het licht, een vergelijking die men eveneens ontmoet bij J. Rex, P. Berger en A.C. Zijderveld (4). Waarin liggen volgens Gurvitch de verdiensten en de tekorten van deze beide auteurs?

Gurvitch meent doorheen het werk van Durkheim drie definities van de sociologie te onderscheiden. In deze definities neemt hij de oproep van Durkheim waar om de sociale werkelijkheid in haar geheel te vatten, en de fenomenen die zich in het sociale universum voordoen, door de karakteristieke eigenschappen van het geheel te verklaren. Gurvitch meent echter dat de verklaring beperken tot de causale banden, zoals Durkheim het doet, foutief is. De betekenis van zijn sociale types heeft hij evenmin voldoende duidelijk gemaakt. Het zijn eigenlijk eerder types van maatschappijen, die een verbeterde versie zijn van die van Spencer (5).

- (3) GURVITCH, G., „Objet et méthode de la sociologie”, GURVITCH, G., dir., *Traité de sociologie*. I. Paris, Presses Universitaires de France, 1962, p. 3-27.
- (4) REX, J., *op. cit.*, p. 78. Rex handelt slechts over een partiële tegenstelling. BERGER, P.L., *Sociologisch denken*. Rotterdam, Universitaire Pers, 1965, p. 137, (vertaald door J.M.M. De Valk). Berger spreekt eerder van een aanvulling, zoals later meer geëxpliciteerd zal worden. ZIJDERVELD, A.C., *op. cit.*, p. 65-104.
- (5) GURVITCH, G., *op. cit.*, p. 11-12.

Max Weber heeft aan dit laatste probleem een oplossing gegeven door het „ideaaltype” als werkinstrument in te voeren. De ‚verstehende’ methode was de weg, waarlangs dit ideaaltype kon worden opgebouwd. In tegenstelling met E. Durkheim, die de sociale instituties als objekt van sociologisch onderzoek had genomen, bepaalde Weber het „sociale handelen” als onderzoeks-objekt (6). Dit sociale handelen moet ‚verstehend’ benaderd worden. Het gevaar voor psychologisme, dat aan deze methode verbonden is, wordt door M. Weber verminderd door zijn grote aandacht voor de kultuur, meent Gurvitch. Weber is een nominalist. De sociale werkelijkheid heeft geen eigen karakter; zij bestaat enkel uit individuen, die met elkaar relaties onderhouden. De verdienste van Weber ligt vlg. Gurvitch in het invoeren van het ideaaltype en de aandacht voor het verklaren naast het begrijpen. Bovendien heeft Gurvitch echter nog een achttal gebreken bij Weber gevonden: „a) de arbitraire samenhang van het begrijpen en de subjektieve interpretatie; b) de onmogelijkheid om de overgang van interne subjektieve betekenissen naar de sociale en kulturele betekenissen te rechtvaardigen; c) zijn verloochening van alle objektieve criteria om de types te vormen; d) de band van de types met een spiritualistisch kulturalisme; e) de verspreiding van de types en hun ongeschiktheid om te worden toegepast op gehele sociale fenomenen en structuren; f) de afbraak van de sociale realiteit door een probabilistisch en individualistisch nominalisme, waardoor het Weber onmogelijk wordt de maatschappij, de groepen, de klassen, de wij-verhoudingen en hun direkte akten te vatten; (. . .); g) de combinatie van het formalisme, het kulturalisme en het psychologisme, die geen syntese vormen, (. . .); h) de afwezigheid van elke dialektische geest” (7).

Gurvitch meent deze tegenstelling tussen Durkheim en Weber te kunnen overbruggen en dit op het vlak van het domein en de methode van de sociologie, die samen het objekt van de sociologie vormen (8).

De sociale werkelijkheid vormt het eigen domein van de sociologie. Deze sociale werkelijkheid is onherleidbaar; zij vormt een onontbindbaar geheel. Ze is nochtans meer-dimensioneel; zij kan ingedeeld worden in dieptelagen („paliers en profondeur”). In de sociale totaalphenomenen („phénomènes sociaux totaux”) vormen deze dieptelagen een onverbreekbaar geheel, ofschoon een zekere diskontinuiteit en konflikt tussen de lagen niet uitge-

- (6) DURKHEIM, E., *Les règles. . .*, op. cit., p. XXII. „. . . ; la sociologie peut alors être définie : la science des institutions, de leur g n se et de leur fonctionnement”.
- WEBER, M., *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der Verstehende Soziologie*. 1. Halbband. Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1956, p. 1 „Soziologie (. . .) soll heissen : eine Wissenschaft, welche soziales Handeln deutend verstehen und dadurch in seinem Ablauf und seinen Wirkungen urs chlich erklären will.”
- (7) GURVITCH, G., *Objet. . .*, op. cit., p. 12-15.
- (8) *Ibidem*, p. 19-27.

sloten is. Het is tevens in de voortdurende dialectiek tussen de partiële en de globale sociale fenomenen dat de rijkdom van het sociale fenomeen naar boven komt. Deze dialectiek komt tot uitdrukking in de komplementariteit, de wederkerige implicatie, de ambiguïteit, de polarizatie en de wederkerigheid der perspectieven. Dieptelagen en dialectiek laten toe de totale sociale werkelijkheid in haar beweging te vatten. En naast deze twee is er beweging binnen de structuren, die voortdurend opgenomen zijn in een proces van structuratie ofwel plots verdwijnen. Deze structuren zijn echter steeds ondergeschikt aan de totale sociale fenomenen, die hen mogelijk maken.

De sociale werkelijkheid maakt het voorwerp uit van een aantal sociale wetenschappen. De methode moet dus het criterium zijn waardoor de sociologie zich onderscheidt van de andere sociale wetenschappen.

Gurvitch onderscheidt drie methodes: 1) een systematizerende en analytische methode (zoals in de rechtswetenschap), 2) een individualizerende of singularizerende methode (zoals in de geschiedenis en de etnografie), en 3) een kwalitatieve en diskontinue typologie. Deze laatste is de eigen methode van de sociologie. Behalve dit beroep op de typologie, vraagt de sociologie ook nog een werkwijze om het totaalbeeld te vatten en daarnaast de empiristische dialectiek. Deze drie methodes willen we even nader toelichten omdat zij in het werk van Schütz ook een grote betekenis hebben.

De typologische methode bestaat in het konstrueren van kwalitatieve en diskontinue types, die enerzijds generaliseren, daar zij zich kunnen herhalen, en anderzijds singulariseren, daar zij de verscheidenheid van de werkelijke sociale kaders geven en van hun structuren. De typologie gebruikt ook historische gegevens om de diskontinuiteiten te beklemtonen. Deze methode veronderstelt een begripen van de gehelen en van hun betekenissen. Deze types zijn helemaal geen „utopische rationalizaties“, zoals men die bij Max Weber vindt. Dit eigen karakter van de sociologische types vereist een dialectiek die de konstrukties van deze types moet mogelijk maken. Kenmerk van deze dialectiek is: „qui se refuse à l'immobilisation des concepts“ (9).

De sociologische methode tracht naast deze typologische werkwijze ook nog het totaalbeeld van de sociale werkelijkheid te vatten. Niet één dieptelaag, één sektor van de sociale werkelijkheid, maar wel alle dieptelagen en sectoren moet de socioloog benaderen en ook hier moet hij wederom rekening houden met de dialectische beweging die er bestaat tussen alle bestanddelen van de sociale werkelijkheid.

Al deze elementen samen laten Gurvitch toe de sociologie te definiëren: „La sociologie est la typologie qualitative et discontinuiste-fondée sur la dialectique des phénomènes sociaux totaux astructurels, structurables et structurés, qu'elle étudie d'emblée à tous les paliers et profondeur, à toutes

(9) *Ibidem*, p. 24.

les échelles et dans tous les secteurs, afin de suivre leurs mouvements de structuration, de déstructuration et d'éclatement, en trouvant leur explication en collaboration avec l'histoire" (10).

Centraal in deze definitie van Gurvitch staat de dialektiek. Zowel in de sociale werkelijkheid (11) als in de sociologische methode (12) speelt de dialektiek een onvervangbare rol, meent Gurvitch. Juist hierom lijkt het ons zeer nuttig even dit begrip nader te omschrijven.

Zeer uitgebreid behandelt hij de dialektiek in zijn werk *Dialectique et sociologie*. Enkele ideeën hieruit kunnen het voorgaande duidelijker maken. De dialektiek wordt immers door alle schrijvers niet op een zelfde manier geïnterpreteerd.

Na studie van een aantal schrijvers onderscheidt Gurvitch ten slotte drie aspecten van de dialektiek :

1) „En tant que mouvement réel, la dialectique est la voie (dia)prise par les totalités humaines en train de se faire et de se défaire, dans l'engendrement réciproque de leurs ensembles et de leurs parties, de leurs actes et de leurs œuvres, ainsi que dans la lutte que ces totalités mènent contre les obstacles internes et externes qu'elles rencontrent sur leur chemin" (13).

2) „... la dialectique est une méthode et plus largement une manière de saisir, de comprendre, de connaître, ...”

Deze methode wordt gekenmerkt door :

a) „... la démolition de tous les concepts acquis et cristallisés, en vue d'empêcher leur momification qui vient de leur incapacité de saisir les totalités humaines en marche, ainsi que de tenir simultanément compte des tous et de leurs parties qui s'engendrent réciproquement" (14).

b) „La méthode dialectique contient toujours un élément de négation, (...), parce qu'elle nie les lois de la logique formelle, toute abstraction, toute séparation qui ne tiendraient pas compte des ensembles concrets, ...” (15).

c) „... une méthode de lutte contre toute simplification, cristallisation, immobilisation ou sublimation, dans la connaissance des ensembles humaines réels, et en particulier des totalités sociales" (16).

d) „... qui élimine (...) toute prise de position philosophique et scientifique préalable, ...” (17).

(10) *Ibidem*, p. 27.

(11) *Ibidem*, p. 21.

(12) GURVITCH, G., *Dialectique et sociologie*. Paris, Flammarion, 1962, p. 13, 24, 26, 27, 179-180, 182-220.

(13) *Ibidem*, p. 179. Zie ook p. 24.

(14) *Ibidem*, p. 180. Zie ook p. 26.

(15) *Ibidem*, p. 180. Zie ook p. 25.

(16) *Ibidem*, p. 180-181. Zie ook p. 26.

(17) *Ibidem*, p. 181.

3), „... celui des rapports dialectiques dans lesquels entrent la méthode dialectique et le mouvement dialectique réel” (18).

De dialektiek overheerst dus de ganse sociologie, zowel wat haar domein als wat haar methode betreft en de wisselwerking tussen die twee. Terecht merkt Gurvitch op dat deze dialektiek een beweging kan geven tot in het oneindige. Om deze eindeloze dialektische beweging te beperken meent hij echter dat men op meer dan één procédé beroep moet doen, die ofwel individueel, ofwel in concurrentie met elkaar, ofwel in verbinding met elkaar kunnen gebruikt worden. Hij onderscheidt vijf procédés, ofschoon deze lijst naar zijn mening niet definitief is: de dialektische komplementariteit, de wederkerige dialektische implicatie, de dialektische ambiguïteit, de dialektische polarizatie en de wederkerigheid der perspectieven (19). De aard van de onderlinge verbanden laten wij hier buiten beschouwing.

Welke zijn de grenzen van de dialektiek vlg. Gurvitch ?

„... elle (la dialectique) n'explique pas, elle ne nous donne pas de schéma d'explication”.

De dialektiek geeft geen verklaring, zij geeft enkel ‚beschrijving’. Geen enkel van de vijf procédés verklaart iets. Het is echter de singuliere causaliteit die het best verklaart. Ze is verbonden met de structuur en met het sociale totaal-fenomeen, waarvan de sociologie de diskontinue en kwalitatieve types vormt. Dit leidt uiteindelijk tot een logische samenhang, die een historische causaliteit vormt (20).

De dialektiek van Gurvitch reikt ook verder dan die tussen individu en gemeenschap, zoals hoger in vraag werd gesteld. De volgende zin geeft dit duidelijk weer: „Comment étudier en effet le va-et-vient, l'interpénétration et la tension entre les paliers, entre les échelles (Nous, groupes, sociétés globales), entre les éléments astructurels, structurés et structurables, entre le spontané et l'organisé, entre les mouvements de structuration, de déstructuration et de restructuration, entre individu et société – tous indissolublement liés et en conflit virtuel et actuel – sans recourir à la dialectique ? N'est-ce pas en faisant passer tous ces éléments par l'épreuve dialectique” (21).

Een moeilijkheid voor Gurvitch lijkt ons het feit dat de types die hij onderscheidt, in vaste concepten zijn neergelegd (22), maar dat hij anderzijds beweert door de dialektiek los te komen uit elke mummifikatie van de concepten (23).

(18) *Ibidem*, p. 182.

(19) *Ibidem*, p. 183-184.

(20) *Ibidem*, p. 218-220.

(21) GURVITCH, G., „Objet...”, *op. cit.*, p. 25.

(22) *Ibidem*, p. 20-21, 24.

GURVITCH, G., „Problèmes de sociologie générale”, in GURVITCH, G., *Traité...*, *op. cit.*, p. 153-251.

GURVITCH, G., *Dialectique...*, *op. cit.*, p. 189-220.

(23) Zie hoofdstuk IV, voetnota 14.

En tot slot van dit overzicht van de ideeën van G. Gurvitch willen wij de volgende bedenking maken. De oneindige dialektische beweging meent Gurvitch te kunnen afremmen door beroep te doen op vijf dialektische procédés (24), die individueel, konkurrentieel of te zamen kunnen gebruikt worden. De dialektiek tussen deze procédés blijkt hij dus niet te handhaven. Herinneren we ons dat de dialektiek van Gurvitch totaal was ; niet enkel binnen de sociale werkelijkheid of de methodologie afzonderlijk waren er dialektische verhoudingen, maar evenzeer tussen beide onderling. En anderszijds laat Gurvitch nog een opening naar die oneindige beweging van de dialektiek door de kans op nieuwe uit te vinden procédés, waarvan hij de waarde niet vastlegt.

2. DE OPLOSSING VAN A.C. ZIJDERVELD (25)

De probleemstelling van *Institutionalisering* ligt weliswaar ruimer dan de vraag die wij bij de aanvang van dit hoofdstuk gesteld hadden. Een groot deel loopt echter parallel met onze probleemstelling en de hoger geciteerde probleemstelling van Gurvitch. Hoe beantwoordt Zijderveld deze vragen ?

Zijderveld beperkt zijn analyse niet tot de sociologie. De analyse van de realistisch-kataskopische benaderingswijze van E. Durkheim wordt gevolgd door die van de antropoloog A. Gehlen, en de nominalistisch-anaskopische benaderingswijze van Max Weber door die van K. Marx. Het vertrekpunt van Zijderveld loopt dus wel in sterke mate parallel met het vorige van Gurvitch : de tegenstelling tussen Durkheim en Weber (en tussen Gehlen en Marx) overbruggen. De oplossing hiervan vindt hij in de dialektiek, juist zoals G. Gurvitch.

Het dualisme geeft geen bevredigende oplossing. Het laat de mens in de maatschappij slechts zien als een wezen met een dubbel karakter : de mens als sociaal wezen en de mens als individu, die wel afzonderlijk kunnen bestudeerd worden, maar niet in een dialektische verhouding komen te staan. De „wederzijds bepalende (dialektische) relatie” komt in het dualisme niet aan het licht (26).

Deze wisselwerking tussen structuur en individu meent Zijderveld wel

(24) GURVITCH, G., *Dialectique. . .*, op. cit., p. 183-184.

(25) ZIJDERVELD, A.C., op. cit., 220 pp.

In een later artikel ontwikkelt Zijderveld gelijkaardige ideeën. Cfr. ZIJDERVELD, A.C., „Instituties en geschiedenis”, *Mens en Maatschappij*, 42e jg. nr. 5, september-oktober 1967, p. 391-398.

(26) *Ibidem*, p. 184.

te kunnen vatten in de dialektiek. Hij doet voor dit begrip beroep op Gurvitch en komt tot de volgende definitie : „De dialektische beweging bestaat, volgens onze mening, tot de kern gereduceerd uit de objectivering van ‚individuele’ handelingen tot ‚strukturele’ handelingspatronen (instituties, sociale structuur), die op hun beurt – en dit is a.h.w. de dialektische omslag – weer het ‚individuele’ handelen beïnvloeden of zelfs determineren” (27). Juist zoals Gurvitch noemt hij de dialektiek een beweging en een methode. In tegenstelling met Gurvitch nochtans spant hij zich minder in om deze oneindige wisselwerking binnen de eindige observatiemogelijkheid van de onderzoeker te brengen. Een dialektiek structuur-individu van deze aard is o.i. niet te achterhalen en levert dan ook geen bruikbare oplossing van het probleem op. Zijderveld is zich ook bewust van deze moeilijkheid. Op het einde van zijn boek tracht hij de brug naar de werkelijkheid te slaan. De kataskopische-anaskopische theorie komt bij het toetsen aan de empirie niet in deze zuivere vorm voor. Het is wel zo dat enerzijds de kataskopische op de voorgrond komt en de anaskopische op de achtergrond blijft, en anderzijds dat de omgekeerde verhouding tussen beide zal kunnen waargenomen worden. Zijderveld blijft ten slotte in het dualisme steken.

Waar zoekt Zijderveld aanknopingspunten voor een dialektische methode (28) ? Marx’ dialektiek biedt voldoende garanties, meent hij ; om uit het denkvormen-dilemma te geraken : zowel structuur als individu kunnen hierin tot hun recht gebracht worden. Anderzijds kan de fenomenologisch georiënteerde Weberiaanse benadering eveneens een aanknopingspunt geven om het strukturele en individuele in hun dialektische verhouding te onderkennen. Daar het denkvormen-dilemma zowel in de sociologie als in de antropologie voorkomt, moet men een oplossing vinden die voor beide kan gelden. Hoe gaat hij hiervoor te werk ?

Voor de oplossing vanuit marxistisch standpunt gaat Zijderveld te rade bij J.P. Sartre, die weliswaar geen socioloog is, maar wiens inzichten het dilemma uit de weg ruimen. De marxistische methode is volgens Sartre progressief en syntetisch, omdat „het partikuliere en individuele in een universele en strukturele totaliteit” worden geplaatst. De existentialistische methode reikt verder : zij is progressief én regressief, syntetisch én analytisch. Deze methode zoekt immers binnen het strukturele naar het individuele, dat „in praxis zijn geschiedenis schept” (29).

Bij W.I. Thomas (het Thomasteorema) en M. Weber haalt Zijderveld andere inspiratie voor de oplossing van het probleem. Beschouwde situaties krijgen slechts een werkelijkheidskarakter wanneer zij zo door individuen

(27) *Ibidem*, p. 186.

(28) *Ibidem*, p. 193-208.

(29) Zijderveld steunt op SARTRE, J.P., *Critique de la raison dialectique*. Tome I. Paris, 1960.

worden gedefinieerd. De sociale werkelijkheid wordt enerzijds door de individuen als dusdanig bepaald, maar wordt anderzijds door de individuen ervaren als een zinvolle totaliteit, die hun gegeven is. Het veranderen van de zinstructuur, die zowel gevolg kan zijn van het veranderen van de individuele zingeving als van de gegeven zinvolle totaliteit, laat de dialektiek duidelijk uitkomen. Hierin vindt Zijderveld dus zijn aanknopingspunten voor de dialektiek.

Weber blijft echter een dualist, meent Zijderveld. Het vergelijken van het zinvolle handelen met de ideaaltypen drukt niet de dialektische wisselwerking uit tussen individu en structuur. Het geeft enkel een beeld van het handelen van een individu tegenover de achtergrond van een structuur, maar niet de werking van het individu op de structuur en omgekeerd. Hij meent hiervoor een oplossing te vinden bij Durkheim, die de structuur als een objectief gegeven beschouwt, dat niet van individuele voorstellingen afhangt. Tussen deze objectieve structuur en het zingevende individu is dialektiek mogelijk.

3. DE OPLOSSING VAN A. SCHÜTZ

Het dilemma waarvoor de socioloog geplaatst wordt – dit is althans theoretisch mogelijk –, pakt Schütz totaal anders aan. Gurvitch en Zijderveld vernietigen dit dilemma als een valse voorstelling door een oplossing te zoeken in de dialektiek. Schütz echter vertrekt vanuit de konfrontatie natuurkundige wetenschappen-sociale wetenschappen (30).

Zo men de sociale wetenschappen als natuurkundige wetenschappen behandelt, betoogt Schütz, dan komt men onvermijdelijk tot de methode van het behaviorisme. Het gevolg daarvan is dat men helemaal niets weet over het intellect van zijn medemens, zodat men ook niet kan begrijpen waarom iemand een bepaalde handeling stelt. Een behaviorist aanvaardt b.v. wel het bestaan van een betekenisvolle taal, maar niet het bestaan van een ander, die deze zin geeft aan de taal. Deze wetenschappelijke houding mondt uit in de schepping van een fictief werkelijkheidsbeeld, terwijl de sociale wetenschap de werkelijke menselijke handeling moet beschrijven en verklaren.

Een andere houding aanvaardt doodeenvoudig de sociale wereld met zijn leden en instituties als een zinvol geheel. De taak van de onderzoeker wordt vlg. deze strekking verruimd tot de beschrijving en verklaring van zijn ervaringen en die van zijn medemens. Nu zijn er sommige onderzoekers die menen dat het volstaat een bepaalde institutie, groep, enz., naar zijn betekenis

(30) SCHUETZ, A., „The social world and the theory of social action”, in SCHUETZ, A., *Collected Papers II. Studies in social theory*. The Hague, Nijhoff, 1964, p. 3-19. Dit artikel schreef Schütz reeds in 1940 als reactie op T. Parsons *The structure of social action*, maar publiceerde het voor de eerste maal in 1960.

voor de onderzoeker te duiden, zonder rekening te houden met de mening van de medemens. De onderzoeker komt op die manier tot een aantal idealizaties en formalizaties van de sociale wereld die niet onverenigbaar zijn met de feiten. Dit is echter niet de enige methode, meent Schütz. Men kan ook de betekenis van de sociale wereld voor de waargenomen actor kennen en de betekenis van de handeling. Men kan als het ware de genese van de idealizaties en formalizaties trachten te achterhalen.

Door deze opvatting over de sociale wetenschappen plaatst Schütz zich in de lijn van F. Znaniecki, die vier referentieschema's onderscheidt om de sociale werkelijkheid te bestuderen, nl. de sociale persoonlijkheid, de sociale handeling, de sociale groep en de sociale relaties. De laatste twee referentieschema's noemt hij objektieve en de eerste twee subjektieve. De idealizaties en formalizaties van beide mogen niet in tegenspraak staan met elkaar of met de alledaagse ervaring van de sociale wereld. Hieruit besluit hij tot het volgende basispostulaat van de sociale wetenschappen: „Kies het adequaat referentieschema voor het probleem dat u interesseert, beschouw zijn grenzen en mogelijkheden, maak zijn termen compatibel en consistent met elkaar, en beperk u tot dit schema eens dat het aanvaard werd. Indien de vertakkingen van het probleem u in het voortschrijden van uw werk tot de aanvaarding van andere referentieschema's en andere interpretaties voeren, vergeet dan niet dat de verandering in het schema alle vroeger gebruikte termen noodzakelijk van betekenis wijzigt.”

Dit postulaat indachtig meent Schütz dat bij de opbouw van een handelingstheorie het subjektieve standpunt moet ingenomen worden, en wel om de volgende reden. Het subjektieve standpunt is de enige en voldoende garantie voor het behoud van de wereld van de sociale realiteit, in tegenstelling met een fiktieve, niet-bestaande, maar door de wetenschappelijke onderzoekers gekonstrueerde wereld, die men zou beschrijven vanuit het objektieve standpunt. In de handelingstheorie wordt de wereld ervaren als een handelingsveld, waarin de sociale dingen enkel begrijpelijk zijn als produkten van mijn handelingen en die van de anderen. Een sociaal ding kan men enkel begrijpen wanneer men het herleidt tot de handeling waaruit het ontstaan is, en tot motieven die aan de basis van deze handeling liggen. Men kan dan ook geen institutie begrijpen zonder haar doel te kennen.

Uit deze uiteenzetting blijkt duidelijk dat de verhouding individustruktuur niet opgelost wordt door een dialektiek. Metodologisch opteert Schütz expliciet voor de subjektieve benadering en dit op basis van zijn objektbepaling van de sociologie (31), nl. het sociale handelen. Nochtans

(31) Schütz spreekt bijna altijd van 'sociale wetenschap' i.p.l.v. 'sociologie'. Wij menen hier de term 'sociologie' te mogen gebruiken, zoals hij in zijn hoofdwerk meestal doet. Reeds in de titel van dit werk wordt er van sociologie gesproken: *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie.*

breekt hij niet totaal met het objektieve standpunt, vermits hij duidelijk eist dat de idealizaties en formalizaties vanuit beide standpunten niet in kontradiktie mogen zijn met elkaar en met de alledaagse ervaring van de wereld. Er is dus helemaal geen sprake van een dialektiek, maar evenmin van een extreme eenzijdigheid. Het subjektieve standpunt sluit het objektieve wel uit, maar eist, indien tegelijkertijd maar los van elkaar toegepast, gelijke resultaten in idealizaties en formalizaties. Later zullen we zien dat Schütz dit tracht te verwezenlijken door het ideaaltype. Bij Schütz is er dus geen dialektiek op methodologisch vlak te onderkennen, wel een vernietiging van de kontradiktie individu-struktuur. Dialektiek, wel te verstaan, zoals hij door Gurvitch en Zijderveld wordt gezien. Later zal er een fenomenologische dialektiek-opvatting bij hem onderkend worden.

4. DE OPLOSSING VAN P.L. BERGER

Peter L. Berger was een student van A. Schütz. Dat zijn ideeën niet vreemd zijn aan die van zijn leermeester, hoeft ons dan ook niet te verwonderen. Reeds de definitie van de sociologie in zijn werk „*Invitation to Sociology*” getuigt van hun geestesverwantschap. De sociologie is vlg. zijn opvatting „*een poging om de samenleving te begrijpen*” (32). De methodologische implicaties van dit ‚begrijpen’ raakt hij echter in dit werk minder aan. Het werk vervult ook een totaal andere functie, zoals de titel duidelijk zegt. Het is echter nuttig zijn ideeën in het kort te schetsen, omdat zij ook een uitspraak doen over hoger geformuleerd dilemma individu-gemeenschap.

Een eerste sociologisch standpunt beschouwt de mens in de samenleving. De mens wordt hier voorgesteld als de gevangene van de samenleving. De samenleving wijst aan iemand een positie toe. De mens is het slachtoffer van zijn omgeving, niet enkel zijn tegenwoordige omgeving, maar ook – en misschien nog veel sterker – van het verleden.

De samenleving is echter niet enkel de opponent van het individu. Het individu *aanvaardt* ook de samenleving en neemt vele elementen ervan over. En dit is dan zijn tweede sociologisch perspectief: „de samenleving in de mens”. Langs deze weg omschrijft Berger de roltheorie, de kennissociologie en de referentiegroepsteorie. Hierin komt het individu weliswaar niet los uit de samenleving, maar het beslist in zekere mate of het b.v. een bepaalde rol zal aanvaarden of niet. Het individu beslist zelf of het een bepaalde situatie mede definieert met anderen, of niet (cfr. W.I. Thomas).

Om geheel los te komen uit wat hij noemt de „sociologische claustrofobie” doet Berger beroep op M. Weber. In tegenstelling met Durkheim, die

(32) BERGER, P.L., *op. cit.*, p. 5.

zich in zijn observaties ertoe beperkt de sociale werkelijkheid als een ‚zaak‘ te beschouwen, richt Weber vooral zijn aandacht op het intentionele van het sociale handelen. Deze subjektieve zingeving in het intentionele handelen is echter niet beperkt tot één individu, maar wordt uitgebreid tot een netwerk van zingevingen door verschillende personen, die een bepaald patroon kunnen aannemen. In de mogelijkheid van het individu om zich te verwijderen van de algemene zingeving vindt Berger een indikator van de mogelijkheid om los te komen uit de algemene dwang van de samenleving.

Zo komen wij terug tot ons hoger geformuleerd probleem betreffende de verhouding individu-gemeenschap. Berger spreekt hier niet van een tegenstelling, maar wel van een „paradox van het sociale leven“ : „... : dat de samenleving ons bepaalt, doch op haar beurt door ons bepaald wordt.“ Durkheim en Weber staan niet tegenover elkaar, meent hij, maar zij vullen elkaar aan. Zijn model is het dramatische model, waar hij naar analogie met het toneelspel de sociale werkelijkheid voorstelt als een vervormbaar geheel. Een institutie is in zijn visie een gegeven voor ons, maar wij kunnen deze ook wijzigen, ons ervan distantiëren, ofwel nog, haar gebruiken voor ons doel (33).

5. BESLUIT

Zijderveld, ofschoon een leerling van P.L. Berger, loopt in het spoor van Gurvitch. Hij zoekt weliswaar aansluitingspunten bij A. Schütz en Berger, maar opteert uiteindelijk voor de dialektiek zoals die bij Gurvitch te vinden is. Deze dialektiek is een alles vernietigend proces. Zowel het sociologische begrippenapparaat als de methodologische denkwijzen worden als voortdurend zich wijzigende eenheden voorgesteld. Deze oneindige wisselwerking tracht Gurvitch af te remmen. Om hoger genoemde redenen kunnen wij echter deze poging niet aanvaarden. Daarenboven kan men deze dialektische beweeglijkheid in zijn types van de dieptelagen niet terugvinden.

De dialektiek, zoals zij door Gurvitch wordt gedefinieerd, lijkt ons om haar extreem karakter dan ook een moeilijk hanteerbare methode te zijn om de sociale werkelijkheid adequaat te beschrijven en te verklaren. Peter L. Berger raakt het methodologische aspekt niet aan, maar doorbreekt de tegenstelling nominalisme-realisme zeer duidelijk. „Men kan terecht zeggen dat de samenleving een objectief feit is, dat ons een zekere dwang oplegt en ons zelf maakt tot wat we zijn. Maar men kan even terecht zeggen dat onze eigen doelgerichte handelingen het maatschappelijk gebouw in stand helpen houden, en er soms aan kunnen meewerken het te veranderen“ (34). Bij Schütz treffen we

(33) BERGER, P.L., *op. cit.*, Hoofdstukken 4, 5 en 6.

(34) BERGER, P.L., *op. cit.*, p. 137.

een gelijkaardige opvatting aan : het handelen van het individu kan niet begrepen worden zonder de groep, en het handelen van de groep kan niet begrepen worden zonder het individu. Metodologisch echter eist hij duidelijk de subjektieve benadering, maar hij laat anderzijds, zoals eerder werd aange- toond, een opening naar de objektieve benadering.

Syntetizerend kan men de volgende tabel konstrueren, waarin men de theoretisch mogelijke benaderingen van de verhouding persoon-gemeenschap zowel sociologisch als metodologisch kan vatten (35).

Tabel I Theoretisch mogelijke benadering van de verhouding persoon-gemeenschap vanuit sociologisch en metodologisch standpunt.

Persoon	Gemeenschap	
	Ja	Neen
Ja	I	III
Neen	II	IV

Durkheim zou zich sociologisch en metodologisch in vak II plaatsen. M. Weber en A. Schütz kan men vanuit metodologisch standpunt in vak III plaatsen, maar vanuit sociologisch standpunt komen zij in vak I terecht. P.L. Berger doet samen met G. Gurvitch en A. Zijderveld op sociologisch vlak een keuze voor de oplossing van vak I, terwijl de laatste twee deze keuze op metodologisch vlak doortrekken.

Vak IV valt binnen de theoretische mogelijkheden, maar heeft geen betekenis voor de sociale wetenschappen, omdat het voorwerp van de sociale wetenschappen niet aangerakt wordt.

Op basis van deze analyse en gesteund door inzichten uit onze alle- daagse ervaring, sluit onze sociologische benadering aan bij hen die menen dat men moet rekening houden met de persoon en de samenleving om de sociale realiteit te begrijpen en te verklaren. De metodologische gevolgen van deze beslissing moeten nog beter in het licht gesteld worden. Daarvoor wenden we ons tot A. Schütz.

(35) We zullen in het vervolg spreken van persoon, wanneer we de geestelijke en lichamelijke eenheid van een mens bedoelen, en van een gemeenschap, wanneer we elke kollektieve verschijning bestaande uit personen bedoelen.

§ 2. De methodologie en sociologie van Alfred Schütz

De socioloog Max Weber en de wijsgeren Edmund Husserl en Henry Bergson zijn de denkers aan wie A. Schütz veel verplicht is, zoals hijzelf schrijft in het woord vooraf tot *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt* (36). Het spreekt dus vanzelf dat we steeds met hun ideeën zullen gekonfronteerd worden, ofschoon de verwerking van Schütz zeer persoonlijk is. Over hun werk werd echter niet ver uitgeweid, omdat dit voor het eigenlijke doel van dit hoofdstuk niet direkt dienstig is. De opzet van deze paragraaf bestaat erin een zeer beknopt overzicht te geven van de wijsgerige uitgangspunten, de wegen tot kennisvorming en de sociologische inzichten die het werk van A. Schütz bevat. We beperken ons hier uitsluitend tot een weergave van zijn ideeën. De invloed die Schütz zal hebben op de geformuleerde probleemstelling, zal in de volgende paragraaf behandeld worden.

1. WIJSGERIGE UITGANGSPUNTEN EN WEGEN TOT KENNISVORMING

Juist omdat de fenomenologie zo centraal staat in de sociologie van Schütz en omdat zij aan de basis ligt van zijn 'verstehende' methode, is het nuttig voorafgaandelijk enkele begrippen te geven van de fenomenologie, zoals hij die vindt bij E. Husserl. De fenomenologie als middel tot kennis voert ons eerst naar de kennis van het alledaagse leven en vervolgens tot het vormen van wetenschappelijke theorie. Eens dit bepaald, kan men ook zijn methode tot het verwerven van sociologische kennis begrijpen.

A. Enkele karakteristieken van de fenomenologie

Misschien doen wij tekort aan de competentie van A. Schütz door zijn artikel 'Some leading concepts of phenomenology' als leidraad te nemen voor een inzicht in de fenomenologische methode, omdat hij hier zelf spreekt van „simplifikatie en gebrek aan exactheid” (37). Hij schreef dit artikel immers voor mensen die niet met de filosofie vertrouwd waren. In ons geval echter, waar de fenomenologie als methode enkel een hulpmiddel is om de 'verstehende' methode beter te begrijpen, is deze syntese wel gepast.

(36) SCHUETZ, A., *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*. Wien, Springer-Verlag, 1960 (1932), p. III-IV.

(37) SCHUETZ, A., „Some leading concepts of phenomenology”, in SCHUETZ, A., *Collected Papers. I. The problem of social reality*. The Hague, Martinus Nijhoff, 1962, p. 101.

Franz Brentano beklemtoont het intentionele karakter van al ons denken. Men denkt *aan* iets, men vreest *voor* iets, men verlangt *naar* iets, enz. Deze intentionaliteit van ons denken houdt ook in dat er een scheiding is tussen de akt van het denken en het voorwerp waaraan men denkt. De persoon kennen die denkt, stelt een bijkomend probleem. Husserl meent dat men het bewustzijn slechts door de fenomenologische reductie kan kennen (38).

Wat is fenomenologische reductie? De fenomenologische reductie bestaat in het 'tussen haakjes zetten van de wereld'. De fenomenoloog ontkent daardoor het bestaan van de wereld niet, maar hij schort het geloof in het bestaan van de wereld op. Hij plaatst niet enkel het bestaan van de wereld tussen haakjes, maar ook ons geloof in de waarde van de vaststellingen van de wereld en zijn inhoud. Wat er overblijft na deze fenomenologische reductie is: „het universum van ons bewust leven, de integere gedachtenstroom met al zijn activiteiten en met al zijn bedenkingen en ervaringen”. Al deze bedenkingen zijn intentioneel, zoals zojuist gezegd werd. Mijn perceptie van een objekt bevestigt mijn geloof in het bestaan van het objekt. Na de fenomenologische reductie op dit geloof in het bestaan van het objekt uitgevoerd te hebben, blijft het waargenomen objekt nog altijd buiten de haakjes staan, maar de perceptie van het objekt behoort tot mijn gedachtenstroom. Daardoor wordt de perceptie gericht op het fenomeen, „het objekt zoals het voor mij verschijnt”, en niet op het objekt in de buitenwereld (39).

Het waargenomen fenomeen blijft onveranderlijk, zelfs in de fenomenologische reductie ervan. Elke akt van mijn waarneming en haar intentionele objekten zijn elementen van mijn gedachtenstroom. De veranderingen van het objekt in de buitenwereld hebben geen invloed op mijn gedachtenstroom. Mijn gedachten kunnen echter wel wijzigingen ondergaan in mijn gedachtenstroom. Om dit duidelijk te maken maakt Husserl het onderscheid tussen *Noësis* en *Noëma*, of *cogitare* en *cogitatum*. Veranderingen van het intentionele objekt kunnen volgens hem noëtisch of noëmatisch zijn, d.w.z. zij kunnen gevolg zijn van activiteiten van de geest ofwel gevolg zijn van het intentionele objekt zelf (40).

Een belangrijk begrip in het werk van Husserl is ook: „de ideaal-objekten”. Zo noemt Husserl de begrippen. Deze doen wel beroep op tekens, maar de tekens zijn de begrippen niet. Men kan hier b.v. spreken van sociale en kulturele objekten als ideaal-objekten (41).

De logika wordt anders opgebouwd door Husserl dan wij hem gewoon zijn. De fenomenologische analyse levert een pre-predikatief stratum van onze

(38) *Ibidem*, p. 102-103.

(39) *Ibidem*, p. 104-106.

(40) *Ibidem*, p. 106-109.

(41) *Ibidem*, p. 110-111.

ervaring, waarin de intentionale objecten en hun kwaliteiten niet goed omschreven zijn. Wat wij waarnemen is eerder een ervaringsveld, waarin zekere elementen geselecteerd worden tegen een achtergrond van omringende elementen. Dit heeft tot gevolg dat „de formele logika moet gevestigd worden op een logika van de onderliggende constitutionele processen, die enkel in het transcendentale veld kunnen onderzocht worden, dat enkel toegankelijk is door de fenomenologische reductie” (42).

De fenomenologie is een eidetische wetenschap. Zij zoekt naar het wezen der dingen. Dit zoeken naar het wezen der dingen heeft geen betrekking op concrete, werkelijk bestaande dingen, maar op mogelijke inbeeldbare dingen. Zo kan de fenomenoloog eerder zoeken naar de betekenis der dingen zoals deze door de activiteiten van de geest zijn bepaald (43).

Schütz besluit deze uiteenzetting met de opmerking dat bovenstaande ideeën niet tot de fenomenologische filosofie behoren. Sommige behoren echter wel tot de fenomenologische psychologie.

B. *De kennis van het dagelijkse leven*

Met de zojuist beschreven fenomenologische methode benadert A. Schütz de werkelijkheid, zowel wanneer hij het dagelijkse leven beschrijft als wanneer hij de wetenschappelijke kennis van de sociale realiteit weergeeft. De aanknopng bij de kennis van het dagelijkse leven die hier wordt gemaakt, komt de verstaanbaarheid ten goede. De kennis van het alledaagse leven van de mens die handelt in dit dagelijkse leven, is nodig om later de wetenschappelijke kennis inzichtelijk te maken (44).

De wereld van het dagelijkse leven verschijnt voor mij als een intersubjektieve wereld, die lang voor mijn geboorte bestaat en die door de anderen en door mij ervaren wordt als een georganizeerde wereld. De interpretatie van deze wereld gebeurt door mij en de anderen door middel van een ervaringsgeheel dat ons gegeven is door onze voorvaders, onze ouders en leraars en onszelf. Dit ervaringsgeheel is een praktische kennis („knowledge at hand”), die mijn waarneming en interpretatie van de wereld zal leiden. Deze wereld is echter niet enkel gegeven; hij is ook een opdracht. Wij handelen niet alleen *in* deze wereld, maar wij werken ook *in op* deze wereld. Deze praktische kennis is ons direkt gegeven als typisch, d.w.z. zij draagt in zich open horizonten van

(42) *Ibidem*, p. 112.

(43) *Ibidem*, p. 113-115.

(44) Dit overzicht wordt gebaseerd op SCHUETZ, A., „On Multiple realities”, in SCHUETZ, A., *Collected Papers I.*, The Hague, Martinus Nijhoff, 1962, p. 208-229; SCHUETZ, A., „Common-sense and scientific interpretation of human action”, in SCHUETZ, A., *Collected Papers I, op. cit.*, p. 3-34.

geanticipeerde gelijke ervaringen. De aktuele ervaring zal dan ook de anticipatie van de typische konformiteit met andere objekten bevestigen of ontkennen.

Wat betekent nu 'handelen' (action) in en 'inwerken' op de wereld (45)? Het handelen is een 'op de toekomst gerichte' spontane aktiviteit (46). De subjektieve betekenisvolle ervaringen die uit dit spontane leven ontstaan, noemt Schütz 'gedrag', zodat hij handelen ook omschrijft als het op de toekomst gerichte gedrag, afgezien van het feit of dit gedrag zichtbaar of verborgen is. Zichtbaar gedrag is hier 'zuiver doen', en verborgen gedrag is 'zuiver denken'. Indien aan het handelen de bedoeling is verbonden om het te realizeren, spreekt Schütz van doelgericht handelen of een prestatie. Zo is het geestelijk oplossen van een wetenschappelijk probleem een voorbeeld van een verborgen handelen, dat een prestatie is. Arbeiden (handenarbeid) echter is een handelen in de uitwendige wereld dat gebaseerd is op een plan en gekarakteriseerd door de bedoeling het plan door lichamelijke bewegingen uit te voeren. Dit is de belangrijkste vorm van spontaniteit voor de konstitutie van de realiteit van de wereld van het dagelijkse leven. De arbeid van het open zelf (47) brengt zijn heden, verleden en toekomst in een specifieke tijdsdimensie. In de arbeid realizeert het open zelf zich volledig, het komt tot kommunikatie met de anderen en het organiseert verschillende ruimtelijke perspectieven van de wereld van het dagelijkse leven.

Het handelend ego beleeft het handelen op tweeërlei wijze. Een aktiviteit kan 'bezig zijn', d.i. handelen of 'actio'. En ten tweede kan een aktiviteit beschouwd worden als 'af', d.i. een handeling of 'actum' (48). In het eerste geval ervaart het handelend ego zijn handelen 'modo presenti' en in het tweede geval 'modo praeterito'. Nochtans zijn beide betekenisvol, ook al is de betekenis mij slechts gegeven wanneer de handeling gesteld is. Het handelen is steeds een geprojecteerde handeling en bijgevolg betekenisvol.

De wereld van het alledaagse leven is ook een sociale wereld. Ik leef in de wereld met anderen, die de wereld ook als hun wereld beschouwen, waarop ik inwerk en die op mijn handelen reageren. Dit sociale handelen houdt steeds kommunikatie in. Deze kommunikatie is gevestigd op arbeids-handelingen. Kommuniseren veronderstelt immers het stellen van zichtbare handelingen in de uitwendige wereld, waarvan verondersteld wordt dat ze door de anderen worden geïnterpreteerd als tekens van wat ik bedoel. De

(45) We gebruiken hier het begrip 'handelen' voor 'action', omdat later 'handeling' zal gebruikt worden voor 'act'.

(46) SCHUETZ, A., *Der sinnhafte Aufbau*. . . , op. cit., p. 55-62.

(47) SCHUETZ, A., „On multiple realities”, op. cit., p. 13. Schütz gebruikt de term 'wide-awakeness', d.i. een bewustzijnsvlak van hoge spanning, dat ontstaat in een houding van volledige aandacht voor het leven en zijn vereisten. Dit is enkel eigen aan de arbeidende mens.

(48) SCHUETZ, A., *Der sinnhafte Aufbau*. . . , op. cit., p. 37.

anderen vormen verder ook nog de achtergrond van mijn handelen. Enkel in de face-to-face-relatie – d.i. de mensen vormen in tijd en ruimte gemeenschap, zij zijn medemens (49) – kan ik het gehele ik van mijn medemens zien. Door deze face-to-face-relaties worden de medemens in elkaars biografie (levensloop) betrokken. Zij vormen een wij-relatie. Buiten deze wij-relatie wordt het individu slechts gevat door het vormen van een typische wijze van handelen, een typisch patroon van onderliggende motieven en typische houdingen van de persoonlijkheid. De ander verschijnt als een partieel zelf in de konstrukties van het denken van het gezond verstand, en zelfs in de wij-relatie komen wij slechts met een deel van de ander in kontakt. Ook ik zelf stel me slechts voor een bepaald deel met de ander in kontakt, en ik ken mijzelf slechts als een rolvuller, als een mij, en dit slechts in het verleden. Mijn eigen gedrag typeer ik daarenboven door het gedrag van de ander te typeren.

Het feit dat deze gedachtenkonstrukties sociaal gedetermineerd zijn, dat zij mij als het ware gegeven zijn, leidt ons naar de vraag wat er aan de basis van deze types ligt. Aan de basis van deze handelingsverloops- en persoonlijkheidstypes liggen aktie- en interaktiepatronen. Schütz doet hier beroep op het hoger gemaakte onderscheid tussen het handelen en de handeling. Het handelen is door de actor vooraf bedacht; het steunt op een vooraf gemaakt projekt. De handeling daarentegen is het uitgevoerde handelen. Onder projekt verstaat Schütz hier de anticipatie van toekomstig gedrag door de fantasie; het is de anticipatie van een toekomstige handeling, niet van een toekomstig handelen. Dit heeft een tweetal gevolgen. Ten eerste dat ik mijn projekten enkel baseer op de praktische kennis die ik bezit op het ogenblik dat ik mijn projekten formuleer. Ten tweede heeft dit gevolgen op de motivatie. Er worden hier twee soorten motieven onderscheiden: *om-te-motieven* („in-order-to”) en *omdat-motieven* („because”). *Om-te-motieven* zijn gericht op de toekomst; zij bepalen het doel dat moet tot stand gebracht worden door het handelen. *Omdat-motieven* geven echter de drijfveren van het verleden aan die het handelen van de actor bepalen. Vanuit het standpunt van de actor zijn het de *om-te-motieven* die zijn handelen bepalen; vanuit het standpunt van de waarnemer zijn het de *omdat-motieven* die het handelen van de actor bepalen (50).

Het begrijpen van de ander en het patroon van het handelen in het algemeen samen met de vroegere konstrukties bepalen elke vorm van sociale interactie. De sociale interactie veronderstelt daarenboven een idealizatie, die

(49) De term ‚medemens’ geeft o.i. een goed beeld van het eenvoudig ‚bij-elkaar-zijn’ van mensen, zoals Schütz in tegenstelling met C.H. Cooley de term *face-to-face-relaties* omschrijft. Cfr. SCHÜTZ, A., „Common-sense. . .”, *op. cit.*, p. 16.

(50) Zie hierover uitgebreider: SCHÜTZ, A., *Der sinnhafte Aufbau. . .*, *op. cit.*, p. 93-105.

Schütz de ‚wederkerigheid der motieven’ noemt. Dit betekent dat de om-te-motieven van de actor de omdat-motieven worden van de partner, en omgekeerd.

De betekenis van een bepaalde vorm van handelen verschilt eveneens naargelang hij begrepen wordt door de actor, of door de partner, die in de interactie een aantal doelen en relevantiepunten gemeenschappelijk heeft met de actor, of wanneer hij begrepen wordt door een waarnemer, die buiten de interactie staat. Dit vloeit voort uit het feit dat de actor zelf zijn eigen handelen projekteert, en bijgevolg zijn eigen handelen afgrenst. Wij hebben dus met ons gewone denken slechts een *kans* om de ander voldoende te begrijpen. Wij moeten deze kans vergroten door te zoeken naar de betekenis die een bepaald handelen heeft voor de actor. Hiermee dient zich het postulaat van ‚de subjektieve interpretatie’ ook aan in de dagelijkse ervaring, juist zoals in de sociale wetenschappen, waarop later nog zal worden teruggekomen. Hoe moet dit nu voor de waarnemer, die zelf geen partner is in de interactie? Hoe kan hij de subjektieve betekenis van het handelen van de actor vatten? De waarnemer moet daarvoor beroep doen op types van de interactie en de motieven die hij kent. Deze verschillen wel van die van de participanten aan de interactie. Nochtans bestaat er een kans dat de waarnemer hierdoor de subjektieve betekenis vat, en deze kans neemt toe naarmate de anonimiteit en de standaardizatie van het waargenomen gedrag toeneemt. Dit is van kapitaal belang voor de socioloog, die vlg. Schütz vooral beroep zal doen op modellen van rationeel handelen.

Wat is rationeel handelen nu in de dagelijkse ervaring? Het handelen gebeurt rationeel wanneer de actor de volgende elementen van zijn handelen duidelijk kent: 1) de toestand van waaruit zijn geprojecteerd handelen moet starten, 2) het doel van het geprojecteerde handelen en de plaats hiervan tussen de andere doelen, en 3) de middelen om het doel te bereiken (51). Deze voorwaarden maken het rationele handelen van de actor t.o.v. een medemens zo ingewikkeld dat het praktisch onmogelijk is rationeel te handelen. En toch krijgen wij redelijke antwoorden op redelijke vragen. Hoe is dit mogelijk? Op het vlak van het gezond verstand is rationeel handelen steeds een handelen in een onbetwist en onbepaald konstruktiegeheel van types van de achtergrond, motieven, middelen en doelen, terwijl het handelen en de persoonlijkheid als gegeven worden beschouwd. Deze zijn echter niet enkel voor de actor gegeven maar ook voor de medemens. Zo worden het succes van het intersubjectief gedrag en de subjektieve kans van konformiteit groter naarmate het patroon van het handelen meer gestandaardiseerd en anoniem

(51) SCHUETZ, A., „The problem of rationality in the social world”, in SCHUETZ, A., *Collected Papers, II*, The Hague, Martinus Nijhoff, 1964, p. 79-80. Schütz geeft hier een meer gedetailleerde beschrijving.

is. Nochtans, hoe meer gestandaardiseerd het patroon is, des te lastiger zijn de besproken elementen analyseerbaar voor het gewone denken in termen van rationeel inzicht. Dit is de paradox van de rationaliteit op het vlak van het gezond verstand.

De specifieke realiteit van het alledaagse leven wordt geconstitueerd door de arbeidswereld, de wereld van de lichamelijke bewegingen, het bewerken van objecten en de handelingen met dingen en mensen. Deze arbeidswereld, die het individu ervaart als de kern van zijn realiteit, is de „wereld die in zijn bereik ligt”. De wereld in mijn huidig bereik behoort tot de tegenwoordige tijd. De wereld in mijn mogelijk bereik kan enerzijds tot het verleden behoren en *herstelbaar* zijn, en kan anderzijds een anticipatie van de toekomst zijn en binnen een *bereikbaar* domein vallen. Beide verschillen wel enigszins. Het verleden heeft een grotere kans dan het toekomstige om te worden teruggebracht in mijn aktueel bereik. De toekomst is lastiger te achterhalen naarmate ze verder verwijderd is van mijn aktueel leven (52).

De arbeidswereld in zijn geheel verschijnt voor ons als de toprealiteit boven de andere sub-universa van de realiteit. Hierin ontmoet ik de dingen en de anderen. Maar mijn arbeidswereld is in al zijn delen niet even belangrijk voor mij. Mijn interesse bepaalt de relevantie van de verschillende delen. Aan deze relevantie ligt een belangrijke ervaring ten grondslag : ik weet dat ik zal sterven en ik vrees de dood. Deze *fundamentele angst* bepaalt de relevantie van alles in onze ervaring.

Een direktere determinant van de relevantie is het ‚voor-de-hand-iggende doel’ (‚purpose-at-hand’). De mens bevindt zich steeds in een biografisch bepaalde situatie. Deze is hem gegeven in zijn praktische kennis en behoort hem alleen toe. Deze biografisch bepaalde situatie houdt ook zekere mogelijkheden van toekomstige praktische of theoretische activiteiten in : dit zijn ‚voor-de-hand-iggende doelen’. Het relevantiesysteem dat hieruit ontstaat, bepaalt de elementen die het substratum van veralgemeende typifikatie moeten vormen.

Ook bij de kennis van de wereld van het dagelijkse leven gebeurt er een epoché, nl. het epoché van de natuurlijke houding. Wij zetten door dit epoché de twijfel dat de waargenomen wereld en objecten anders zijn dan ze voor ons verschijnen, tussen haakjes.

(52) Zie ook SCHUETZ, A., „Tiresias, or our knowledge of future events”, in SCHUETZ, A., *Collected Papers II*. The Hague, Martinus Nijhoff, 1964, p. 277-293.

C. *De wetenschappelijke kennis (53)*

De wetenschappelijke theorie is in de ogen van Schütz uitsluitend gericht op het observeren en, zo mogelijk, op het begrijpen van de wereld. De wetenschappelijke theorie dient geen praktisch doel.

De theoreticus zet trouwens zijn subjectief standpunt tussen haakjes. Daardoor wordt hij slechts een partieel zelf, een rolvuller, een „mij”. De theoreticus verliest daardoor elke directe band met zijn eigen totale persoonlijkheid, die vanuit zijn situatie de werkelijkheid benadert. Dit is één van de drie vormen van opschorting die de wetenschappelijke houding kenmerken. Een tweede opschorting wordt toegepast op het oriëntatiesysteem, waardoor de wereld van het alledaagse leven in zones is gegroepeerd, die binnen het aktuele, herstelbare of nog te realiseren bereik vallen. Ten slotte worden de fundamentele angst en de pragmatische relevanties die daarin ontstaan, opgeschort. In weerwil van al deze opschortingen blijft onze leefwereld nog bestaan als een werkelijkheid, maar dan als een werkelijkheid van de theoretische beschouwing. Het relevantiesysteem van het praktische leven verschilt van de theoretische beschouwing. De wetenschapsmens bepaalt dit voor dit laatste zelf door zelf het ‚voor de hand liggend probleem te stellen’.

De wetenschappelijke onderzoeker ondergaat echter ook beperkingen. Vanaf het ogenblik dat hij zijn wetenschappelijk standpunt heeft omschreven, moet hij rekening houden met de traditie van een bepaald wetenschappelijk domein, waartoe het zijne behoort. Andere beperkingen zijn nog : het postulaat van consistentie en compatibiliteit van alle proposities, niet enkel van deze speciale tak der wetenschap, maar van alle wetenschappen, en ook de compatibiliteit van deze proposities met de ervaringen van de natuurlijke houding. Daarenboven kan men nog het postulaat vermelden dat elke wetenschappelijke gedachte moet afgeleid zijn van geteste observatie, en ook het postulaat van de klaarheid in de begrippen. Men zou deze opsomming kunnen aanvullen met de regels van de logika en de methodologie.

Deze beschouwingen over de wetenschappelijke proposities leiden Schütz ten slotte naar het onderscheid : teoretizerende gedachten – intentionele cogitata van dit teoretizeren. Deze intentionele cogitata verwijzen naar de objektieve wereld, d.i. de wereld waarin wij leven. De wetenschapsmens komt echter als wetenschapsmens niet in een levendige tegenwoordigheid met de anderen, hij komt niet tot een wij-relatie. „Het teoretizerende zelf is eenzaam, het heeft geen sociale omgeving : het staat buiten de sociale relaties”. Dit juist wegens het feit dat de theoreticus zijn eigen bestaan tussen haakjes zet, zoals hoger reeds werd gezegd.

Uit deze tegenstelling tussen het gemeenschapsgevoel (sociality) en de theoretische gedachte ontstaat een dialektisch probleem. Dit geeft twee vragen : 1) „Hoe kan het eenzame teoretiserende zelf toegang vinden tot de arbeidswereld en deze een objekt maken van theoretisch denken ? ”, en 2) „Hoe kan de theoretische gedachte worden gekommuniceerd en de teoretisering zelf in intersubjectiviteit worden bedreven ? ”.

In de sociale wetenschappen vertrekt men van de onverklaarde veronderstelling dat de onderzoeker in staat is de anderen te kennen. Nu hebben we zojuist aangetoond dat het voor een onderzoeker slechts mogelijk is de ander in zijn totaliteit te kennen in een wij-relatie. In een wetenschappelijke houding kan de onderzoeker nochtans nooit tot een wij-relatie komen met de anderen, daar hij zijn eigen bestaan tussen haakjes zet. En toch moeten de theoretische sociale wetenschappen rekening houden met de ervaring van het sociale leven. Daar dit niet mogelijk is, moeten de onderzoekers een model van deze leefwereld bouwen. Dit model is niet bevolkt met levende wezens, maar met poppen, types. Deze homunculi worden gemaakt alsof zij arbeids-akties en -reacties kunnen uitvoeren. Zij zijn echter fiktief. Deze types moeten echter niet alleen consistent zijn in zichzelf, maar ook compatibel zijn met de ervaringen van de wereld van het alledaagse leven. Slechts dan zijn deze modellen van de sociale wereld theoretische objekten. Het zijn realiteiten, maar geen realiteiten van de natuurlijke houding.

Op de tweede vraag antwoordt Schütz dat teoretiseren slechts mogelijk is in een universum van reden, dat de wetenschappelijke onderzoeker gegeven is als het resultaat van het teoretiseren van anderen. Hij vestigt tevens de aandacht op de mogelijkheid de theorieën van de anderen te kennen zoals zij die van mij kennen. Dit alles is slechts mogelijk wanneer er kommunikatie is, en er is slechts kommunikatie buiten de zuiver theoretische houding, nl. in de natuurlijke houding van het alledaagse leven. Deze moeilijkheid lost Schütz op de volgende wijze op. Zowel mijn dagelijkse ervaring als mijn teoretiseren behoren tot mijn bewustzijnsstroom, en kunnen gememoreerd en gereproduceerd worden. Daarom kan de theorie aan mijn medemens medegeedeeld worden in de gewone taal.

D. *De wetenschappelijke kennis van het sociale handelen* (54)

Toen de kennis van het dagelijkse leven behandeld werd, werd deze wereld niet als een structuurloos geheel voorgesteld. De mensen die leven, handelen en denken in deze wereld, hebben er een eigen betekenis- en relevan-

(54) SCHUETZ, A., „Common-sense and scientific interpretation of human action”, in SCHUETZ, A., *Collected Papers I*, op. cit., p. 3-47, vooral p. 34-47.

tiestructuur aan gegeven. Het zijn deze konstrukties van de realiteit van het dagelijkse leven door het gezonde verstand („common-sense”), die de socioloog op de eerste plaats in het dagelijkse leven gegeven zijn. Op basis juist van deze kennis kan hij tot wetenschappelijke kennis komen, zodat zij wetenschappelijke konstrukties van de tweede graad zijn. Dit impliceert al dadelijk dat men, om de wetenschappelijke konstrukties te kennen, moet vertrekken van de konstrukties door het gezonde verstand.

De wereld die wij bestuderen, is een intersubjektieve kulturele wereld, en niet een private. Wij leven in de wereld met de anderen en deze wereld van het dagelijkse leven heeft betekenis voor ons. Om een kultureel objekt te begrijpen moeten wij refereren naar de handeling waaruit dit objekt komt. Dit ligt aan de basis van het „postulaat van de subjektieve interpretatie der sociale wetenschappen”.

De intersubjektiviteit van de wereld heeft tot gevolg dat de kennis gesocialiseerd wordt. Hieraan ligt op de eerste plaats het beginsel van de wederkerigheid der perspectieven ten grondslag. De intersubjektiviteit der alledaagse kennis is echter slechts mogelijk door de idealizatie van de onderlinge verwisselbaarheid der standpunten en de idealizatie van de kongruentie van het relevantiesysteem. Hierdoor komt men tot een objektieve en anonieme kennis, omdat deze kennis los staat van mijn situatie-definitie en deze van mijn medemens, en tevens los staat van mijn biografische situatie en de aktuele en potentiële voor-de-hand-iggende doelen. Verder wordt de intersubjektiviteit van de kennis eveneens bepaald door de sociale oorsprong van de kennis ; en ten derde is de kennis intersubjektief omdat ze sociaal verdeeld is.

De sociologie heeft deze intersubjektieve wereld tot voorwerp van onderzoek. Hoe gaat de socioloog hierbij te werk ? Schütz meent dat de sociale wetenschappen het menselijk gedrag bestuderen, zoals het door de mens in zijn dagelijks leven wordt beleefd. Dit eist een analyse van het gehele systeem van projekten en motieven, van relevanties en konstrukties, die vroeger werden beschreven. Stelt men die tot doel, dan moet men in de sociale wetenschappen eveneens het postulaat van de subjektieve interpretatie toepassen, zoals men dit doet bij de konstruktie van de types van het handelen in de alledaagse ervaring. Dit kan aanleiding geven tot subjektivisme. Om dit te overwinnen worden er in de sociale wetenschappen gedachten-objekten gekonstrueerd die niet refereren naar unieke handelingen van sommige individuen in bepaalde situaties, maar die gevormd worden door een model van een bepaalde sektor van de sociale wereld die relevant is voor het door de onderzoeker bestudeerde probleem. De onderzoeker heeft daarenboven enkel een cognitieve interesse in het bestudeerde probleem, zodat hij niet geïnteresseerd is in een bepaalde interpretatie.

De konstrukties van de patronen van het handelen verschillen nochtans volgens hun ontstaansbron : het gezond verstand of de wetenschappelijke kennis. In tegenstelling met de actor heeft de socioloog geen „hier”. De

positie van de socioloog is irrelevant voor de wetenschap. De socioloog is niet het centrum van zijn onderzoek. Hij is geen ‚medemens‘ met de ander zoals de actor dit is, zonder gevaar te lopen zijn wetenschappelijkheid te verliezen. M.a.w. hij heeft een totaal ander relevantiesysteem dan de gewone man.

Hoe ziet er het wetenschappelijk model van de sociale wereld uit ? De socioloog kan niet tot een onmiddellijke kennis van de ander komen. De ander behoort voor de socioloog immers tot zijn ‚Mitwelt‘, niet tot zijn ‚Umwelt‘. In overeenstemming met het waargenomene konstrueert de socioloog typische patronen van het handelen. Hiermee koördineert hij een persoonlijkheidstype. Een persoonlijkheidstype is een model van een actor die wordt voorgesteld als begaafd met bewustzijn. Dit bewustzijn is echter beperkt tot de elementen die relevant zijn voor de uitoefening van het typische patroon van het handelen en voor het probleem van de socioloog. De socioloog wijst dus motieven toe aan dit bewustzijn en geeft het daarenboven een biografische situatie. De onderzoeker scheidt op die manier een homunculus, hij geeft hem zijn partner en zijn standaarden en instituties die zijn gedragspatroon bepalen. In deze vereenvoudigde wereld zijn er rationale akten, rationele keuzen en rationele motieven mogelijk. De homunculus hoeft immers slechts rekening te houden met „een bepaald type van constructies van zekere specifieke modellen van de sociale wereld gemaakt door de sociale onderzoeker voor zekere specifieke methodologische doelen” (55).

Een voorbeeld van een ideaaltype door Schütz gekonstrueerd plaatst ons voor een aantal kenmerken, die men eveneens in de types van het alledaagse denken aantreft. Hoe vrijer een persoon *N* is, hoe minder anoniem hij is, m.a.w. hoe dichter hij bij de wij-betrekkingen staat, des te geringer is de kans dat het op zijn toekomstig gedrag opgestelde ideaaltype past en zijn werkelijk gedrag dit ideaaltype vervult. Is *N* echter zelf een ideaaltype, dan wordt dit ideaaltype uitgevoerd, tenminste indien het betekenis- en causaaladekwaat is (56). Een ideaaltype is causaaladekwaat wanneer de kans bestaat dat het naar alle regelen der grote getallen waar is, maar het móet niet steeds waar zijn. De causaaladekwaatheid voor het menselijk handelen is steeds gefundeerd op betekenisadekwate theorieën, en omgekeerd. Een ideaaltype is betekenisadekwaat, wanneer het door de socioloog wordt opgebouwd alsof het bewustzijn het typische gedrag als een subjektieve betekenis-samenhang kan beleven. Een ideaaltype verklaart een vorm van handelen slechts voldoende wanneer zijn motieven typisch zijn, d.i. betekenisadekwaat. Deze motieven moeten daarenboven werkelijk werkzaam zijn, m.a.w. er moet een objektieve kans bestaan dat ze werkzaam zijn in dit ideaaltype, wil dit causaaladekwaat zijn. Die objektieve kans is er wanneer „een bepaalde afloop

(55) Zie ook SCHUETZ, A., *Der sinnhafte Aufbau*, . . . op. cit., p. 251.

(56) SCHUETZ, A., *Der sinnhafte Aufbau*, . . . op. cit., p. 261.

of gedrag zonder meer causaal- of betekenisadekwaat denkbaar is, nl. zonder inachtneming van de bijzondere bewustzijnsbelevenis van diegene die handelt". De subjektieve kans daarentegen wijst op de subjektieve betekenis-samenhang; het is de verwachting van iets. Elk om-te-motief heeft een subjektieve kans en elk omdat-motief een objektieve kans voor diegene die handelt (57).

Welke postulaten bepalen de konstruktie van wetenschappelijke modellen van de sociale wereld? Daar de gedachtenobjecten van de sociale wetenschappen dezelfde moeten zijn als die van het gezond verstand, vermits men de sociale realiteit wil kennen, moeten vlg. Schütz de volgende postulaten worden nageleefd: de postulaten van de logische consistentie, de subjektieve interpretatie en de adekwaatheid.

Klare en duidelijke termen moet de onderzoeker gebruiken bij de opbouw van zijn typische konstrukties. Deze laatste moeten daarenboven bestaanbaar zijn met de eisen van de formele logika. Dit is het postulaat van de logische consistentie, waardoor de wetenschappelijke konstrukties zich onderscheiden van de alledaagse konstrukties.

De socioloog moet daarenboven modellen van de individuele geest konstrueren, waaraan hij typische kenmerken toewijst om de geobserveerde feiten als een resultaat van zulke geest te kunnen verklaren. Dit is het postulaat van de subjektieve interpretatie.

Het postulaat van adekwaatheid ten slotte eist dat het wetenschappelijk model van het menselijk handelen is opgebouwd met termen die het gedrag van een actor verstaanbaar maken voor de actor zelf en zijn medemens (58).

Opdat de modelkonstrukties van de sociale wereld wetenschappelijk zouden zijn, moeten al deze postulaten vervuld zijn. Valt echter op te merken dat het in de sociale wetenschappen gaat om rationele konstrukties van modellen van het menselijk handelen en niet om konstrukties van modellen van rationeel menselijk handelen. Irrationeel handelen, zoals tradities, gewoonten, enz., is ook mogelijk.

De aandacht van Schütz gaat hier vooral naar wetenschappelijke, dus rationele modellen van rationele gedragsvormen. Het postulaat van de rationaliteit waaraan deze konstrukties moeten beantwoorden, formuleert hij zo: „De rationele types van het handelen en de persoonlijkheid moeten zo gekonstrueerd worden dat een actor het getypificeerde handelen in de wereld zou vervullen, indien hij een perfect duidelijke en klare kennis zou hebben van alle elementen, doch slechts van deze die door de sociale onderzoeker als relevant voor dit handelen worden beschouwd, en indien hij de konstante neiging zou hebben om de meest geschikte middelen te gebruiken die als ter

(57) *Ibidem*, p. 235, 262-272.

(58) Zie ook SCHUETZ, A., „The problem of rationality”, *op. cit.*, p. 85-86.

zijner beschikking worden beschouwd voor het bereiken van de doelen die de konstruktie zelf bepaalt".

Wat is het voordeel van deze modellen? Ze scheppen ten eerste de mogelijkheid om gestandaardiseerd gedrag, zoals sociale rollen, institutioneel gedrag, enz. geïsoleerd te bestuderen. Ten tweede is het gedrag van een type voorspelbaar en het afwijkend gedrag te onderkennen. En ten derde kan men hetzelfde wetenschappelijke probleem oplossen door verschillende modellen of gehelen van modellen van rationeel handelen te gebruiken.

Dit overzicht van de ,verstehende' methode is zeer beknopt beschreven. Wij hebben dit overzicht beperkt tot de belangrijkste begrippen van de methode van A. Schütz, zowel wat betreft de dagelijkse kennis, de wetenschappelijke kennis, als de sociologische kennis. Er rest ons nu nog enkele resultaten van deze sociologie-beoefening te vermelden.

2. ENKELE SOCIOLOGISCHE INZICHTEN VAN A. SCHÜTZ

Het objekt van de ,verstehende' sociologie is het sociale handelen. Zij heeft als eerste opdracht de beschrijving van de procédés van betekenisduiding en zingeving, die door de leden van de sociale wereld voltrokken worden (59). Deze sociale wereld is niet gelijk welke sociale wereld, maar wel de ,Mitwelt' en de ,Vorwelt'. En niet enkel het sociale handelen van groepen wordt door de sociologie bestudeerd, maar ook het handelen van een individu in de ,Mitwelt', omdat het een typisch handelen is (60). Het begrijpen van het sociale handelen noemt Schütz een ,Fremdverstehen', d.i. „de duiding van het bewustzijnsverloop van de andere (alter ego), dat wij door middel van het uitwendige verloop ervaren hebben" (61). Dit ,Fremdverstehen' is op zelf-verklaringsakten van de duider gebaseerd (62).

(59) SCHUETZ, A., *Der sinnhafte Aufbau*. . . , *op. cit.*, p. 283.

(60) *Ibidem*, p. 259. Wij vertalen de begrippen ,Mitwelt' en ,Vorwelt' niet omdat de betekenis anders is dan de vertaling zou laten blijken.

Op p. 159 en 160 geeft Schütz een definitie van ,Umwelt', ,Mitwelt' en ,Vorwelt'. Mijn sociale ,Umwelt' heb ik gemeen met de ander, met wie ik leef zowel in tijd als in ruimte, „omdat de mij omgevende wereld in mijn nu aan de u omgevende wereld in uw nu beantwoordt en omdat gij zelf en uw bewustzijnsinhoud van mijn wereld evengoed tot mijn nu behoren, als ik en mijn bewustzijnsinhoud tot uw wereld in uw nu behoren". Mijn sociale ,Mitwelt' bestaat uit mensen die ik nu ervaar, omdat zij tot mijn ,Umwelt' behoord hebben en ik hen tot mijn ,Umwelt' kan terugbrengen, en verder diegenen die nooit tot mijn ,Umwelt' behoord hebben, maar die voorwerp van mijn mogelijke ervaring zijn. Ik leef met hen, maar beleef hen niet. De leden van mijn ,Mitwelt' noemt Schütz mijn evenmens (,Nebenmensch') en de leden van mijn Umwelt mijn medemens (,Mitmensch'). De sociale ,Vorwelt' bestaat uit de mensen die vóór mij bestonden.

(61) *Ibidem*, p. 124.

(62) *Ibidem*, p. 250.

In tegenstelling met M. Weber vertrekt Schütz vanuit de ‚intentioneel op een alter ego betrokken bewustzijnsbelevissen’, i.pl.v. uit het sociale handelen en de sociale houding te vertrekken. Enkel deze bewustzijnsbelevissen neemt Schütz op die op de ander als alter ego betrokken zijn, dus op de evenmens, en niet op zijn lichaam. Komen deze bewustzijnsbelevissen als een spontane activiteit voor, dan spreekt hij van sociaal gedrag ; zijn ze daarenboven vooraf ontworpen, dan noemt hij dit sociaal handelen. Merk echter eveneens op dat sympathie en antipatie en andere gemoedsactiviteiten eveneens tot het sociale gedrag (‚Verhalten’) behoren. In het Nederlands zou men hier spreken van houdingen. „De intentioneel op een alter ego betrokken akten kunnen in de mate dat zij spontaan gedrag volgens een voorafbestaand ontwerp zijn, in de mate zij onder het om-te-motief staan, bepaalde bewustzijnsbelevissen van de anderen aanvoeren, d.i. op anderen inwerken”. Schütz noemt dit ‚Fremdwirken’ (63).

Nu het objekt en de methode van de ‚verstehende’ sociologie werd omschreven, kan worden overgegaan tot de structuuranalyse van de sociale wereld. In deze structuuranalyse neemt Schütz de ‚Umwelt’, ‚Mitwelt’ en ‚Vorwelt’ op. Aangezien de ‚verstehende’ sociologie zich enkel bezighoudt met de ‚Mitwelt’ en minder met de ‚Vorwelt’, zoals zojuist gezegd werd, zullen wij dit overzicht ook hoofdzakelijk tot de ‚Mitwelt’ beperken, vermits de ‚Vorwelt’ eerder tot het studiedomein van de geschiedkundige behoort en geen typische sociologische problemen stelt.

De ‚Mitwelt’ staat niet in een verhouding van een plotse breuk met de ‚Umwelt’. De ander, die ons in de ‚Umwelt’ nog zeer nabij is, staat in de ‚Mitwelt’ ver van ons verwijderd ; hij wordt anoniem. Schütz geeft deze verwijdering trapsgewijze weer : mijn vroegere ‚Umwelt’, die nu mijn ‚Mitwelt’ is, kan terug mijn ‚Umwelt’ worden ; de vroegere ‚Umwelt’ van mijn ‚Umwelt’ kan terug mijn ‚Umwelt’ worden ; mijn ‚Mitwelt’, die mijn ‚Umwelt’ zal worden en waarvan ik nu reeds „mitweltliche” ervaring heb ; mijn ‚Mitwelt’, waarvan ik slechts het bestaan ken als ordeningspunt van een typisch functieverloop ; de sociale kollektiviteiten van mijn ‚Mitwelt’ waarvan ik de functie en eventuele organisatie ken, en waarvan de bijzondere individuen die deze kollektiviteiten konstitueren, anoniem blijven, ofschoon ik principieel ‚umweltliche’ ervaring van hen kan hebben ; en deze anonieme sociale kollektiviteiten, waarvan ik principieel geen „umweltliche” ervaring kan hebben ; objektieve betekenissamenhangen als zingevingsakten van mijn ‚Mitwelt’, die in wezen anoniem verlopen ; materiële zaken die als getuigen verwijzen naar de subjektieve betekenissamenhang van een onbekende, die hen maakte (64).

Op welke manier kan de socioloog deze ‚Mitwelt’ nu kennen ? Onze

(63) *Ibidem*, p. 161-169.

(64) *Ibidem*, p. 201-202.

evenmens is ons slechts middellijk gegeven, in tegenstelling met de medemens, en wij kunnen de bewustzijnsbelevissen van deze evenmens dan ook maar als 'typen' vatten. De intentionele betrokkenheid op een 'mitweltlich' alter ego noemt Schütz een „Ihreinstellung". Deze is gekenmerkt door een grotere graad van anonimiteit dan de „Du-einstellungen" van de 'Umwelt'. De alter ego wordt hier gevat als een persoonlijkheidstype, dat nooit identiek is met een concrete alter ego of met een aantal van hen die deel uitmaken van dit persoonlijkheidstype en met wie ik relaties heb in de werkelijkheid (65).

Het criterium voor een typebouw is de beschouwing van bepaalde belevismomenten als onveranderlijk in een erkennings syntese. Drie types onderscheidt Schütz in het ideaaltype van het vreemde menselijke gedrag: het persoonlijkheidstype, d.i. het type van de alter ego die een produkt levert, het materiële ideaaltype, d.i. het type van het produkt, en het verloopstype, d.i. het type van het produktieproces. Deze ideaaltypes zijn louter inbeelding, zij hebben geen echte tijdsduur en geen vrijheid. De ervaring van de 'Mitwelt' door ideaaltypes is op „umweltliche" ervaring gebaseerd (66).

De alter ego is in de 'Mitwelt' in die mate anoniem als zijn „Dasein" slechts als een individualisering van een typisch zo-zijn geplaatst kan worden. Een tweede opvatting van de anonimiteit betreft de omvang van de geldigheid van een ideaaltype. Dit hangt af van de geslotenheid van het vooraf ervaren materiaal. Dit is de inhoudsvolheid van een ideaaltype. De inhoudsvolheid van een ideaaltype van zijn kant staat in omgekeerd evenredige verhouding tot de algemeenheidsgraad van de ervaringen waaruit het is samengesteld. M.a.w., hoe dichter onze „umweltliche" ervaring bij het „mitweltliche" ideaaltype staat, des te grotere inhoudsvolheid heeft dit ideaaltype, en omgekeerd, hoe verder onze „umweltliche" ervaring van het „mitweltliche" ideaaltype verwijderd is, des te kleiner is de inhoudsvolheid van het ideaaltype. De bewustzijnsinhoud van het alter ego in de Mitwelt is principiëel slechts denkbaar, maar niet beleefbaar. Een type is bijgevolg anoniemer naarmate het minder in de 'Umwelt' kan beleefd worden (67).

De persoonlijkheidstypes met een hoge graad van inhoudsvolheid en een relatief geringe graad van anonimiteit noemt Schütz „karakterologische" en „gewoontetypes". Terwijl het eerste type de karaktertrekken van het „mitweltliche" alter ego betreft, betreft het tweede de gewone functies van het „mitweltliche" alter ego. Een hogere graad van anonimiteit, maar met een kans op een persoonlijkheidskarakter, hebben de sociale kollektiviteiten. Zo meent Schütz dat elke handeling van de staat in het handelen van zijn organen kan worden ontbonden, omdat de staat slechts een afkorting is van een geheel

(65) *Ibidem*, p. 202-210.

(66) *Ibidem*, p. 210-220.

(67) *Ibidem*, p. 223-229.

van „mitweltliche” persoonlijkheidstypes. Nog anoniemer zijn de „gesloten tekensystemen” (b.v. de Duitse taal), de kultuurobjekten, en de artefakten, die de hoogste graad van anonimiteit bereiken (68).

De „mitweltliche” sociale betrekking voor iemand bestaat in de zuivere kans dat de in een anoniem type gevatte partner hem in een houding tegenover de andere („Fremdeinstellung”) is toegekeerd. Deze persoon beleeft dus deze betrekking niet als in de ‚Umwelt’, maar bepaalt haar slechts hypotetisch. Niet alleen mijn partner is in de „mitweltliche” sociale betrekking anoniem, maar ook ik ben anoniem voor hem. Zo is het mogelijk dat het ideaaltipe dat de waarnemer zich van een persoon vormt, verschilt van het ideaaltipe dat de waargenomene vormt van zichzelf. Op welke manier kent de waarnemer in een „mitweltliche” sociale betrekking? Hij vormt een ideaaltipe of kiest een bestaand ideaaltipe en identificeert zichzelf met de waargenomene in hetzelfde ideaaltipe en tracht deze toestand te beleven. Hier bestaat nochtans het gevaar dat de waarnemer de waargenomene een ideaaltipe toewijst dat hij niet heeft. Dit gevaar is des te groter wanneer de observator de geobserveerde niet ‚umweltlich’ kan ontmoeten, omdat de ideaaltipes dan niet met elkaar kunnen gekonfronteerd worden.

Met de ‚Mitwelt’ heeft Schütz de meest interessante structuur voor de socioloog beschreven. De ‚Vorwelt’, m.a.w. de wereld in het verleden, stelt behalve de hoger besproken problemen enkele bijkomende vragen. Hiervoor begeeft Schütz zich op het vlak van de geschiedenis. Daarom laten wij deze structuur buiten discussie.

3. HET SPECIFIEKE KARAKTER VAN DE ‚VERSTEHENDE’ SOCIOLOGIE

Voornamelijk in de geschriften van zijn Amerikaanse periode spreekt Schütz hoofdzakelijk van sociale wetenschappen, en zelden van sociologie. Dit deed bij ons de vraag rijzen of de fenomenologische methode een methode is die eigen is aan de meeste sociale wetenschappen, dan wel of deze methode een speciale betekenis heeft voor de ‚verstehende’ sociologie. Naast deze vraag is het nog belangrijker te weten wat het typisch karakter van de ‚verstehende’ sociologie is. Hiervoor moeten we teruggrijpen naar het hoofdwerk van Schütz, *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*.

Zoals elke wetenschap steunen de sociale wetenschappen op de formele logika als een geheel van absolute regels, die steeds moeten gevolgd worden bij de wetenschappelijke studie (69). Daarom vormen de sociale wetenschappen zoals de andere wetenschappen een geheel van objectieve betekenissen-

(68) *Ibidem*, p. 223-229.

(69) *Ibidem*, p. 255.

hangen. Zij onderscheiden zich nochtans van de andere wetenschappen omdat zij tot voorwerp hebben „een objectieve betekenissamenhang van subjektieve betekenissamenhangen over het algemeen of van bijzondere subjektieve betekenissamenhangen te konstitueren” (70). Een objectieve kennis van deze subjektieve betekenissamenhang kan men, zoals hoger reeds gezegd werd, slechts bereiken door ideaaltypes op de bouwen, die de sociale werkelijkheid op een anonieme en objectieve wijze kunnen vatten. Deze ideaaltypes maken, zoals reeds betoogd werd, een essentieel deel uit van de ‚verstehende’ sociologie, zoals A. Schütz hoger in navolging van M. Weber heeft beschreven. Zij zijn echter niet typisch voor de ‚verstehende’ sociologie. Zowel in ons dagelijks leven als in de andere sociale wetenschappen wordt deze methode gebruikt.

Juist omdat de sociale wereld enkel in zijn subjektieve betekenissamenhang kan begrepen worden, verwerpt Schütz het onderscheid van Weber tussen geschiedenis, statistiek en ‚verstehende’ sociologie. Deze wetenschappen beperken zich immers niet tot het uitwendige handelingsverloop, maar vragen naar de subjektieve bewustzijnsbelevissen (71). Als indelingsprincipes van de sociale wetenschappen stelt Schütz dan de graad van anonimiteit der ideaaltypes voor. De vorm zowel als de werkelijke ontologische inhoud van de sociale wereld kunnen het object van de sociale wetenschappen zijn.

Schütz definieert ten slotte de ‚verstehende’ sociologie met behulp van haar object en methode. De beschrijving van de procédés van zingeving en betekenisverklaring, die voltrokken worden door de mensen in de sociale wereld, vormt de bijzonderste opdracht van de sociologie. De beschrijving kan empirisch of eidetisch zijn, zij kan het individuele of het typische tot voorwerp nemen : zij kan concrete situaties of zeer veralgemeende verschijnselen bestuderen. Met behulp van deze verklaringsschema’s zal de sociologie in laatste instantie ook de kultuurobjecten trachten te begrijpen (72). Een eigen karakter wijst Schütz dus blijkbaar niet toe aan de ‚verstehende’ sociologie, tenzij men ze zou zien als een „soziologische Gebildelehre”, zoals hij elders beweerd heeft (73).

Om deze uiteenzetting over Schütz te beëindigen nog de volgende opmerking : de sociale wetenschappen zijn, ofschoon zij typerende wetenschappen zijn, wel nomotetische wetenschappen vlg. Schütz. Een ideaaltype

(70) *Ibidem*, p. 255.

(71) *Ibidem*, p. 259 en p. 283 : „Was an den ‚theoretisierenden’ Wissenschaften von der Sozialwelt als konstitutives Prinzip des objektiven Sinnzusammenhanges aufgewiesen werden konnte, das gibt ganz allgemein für jede Sozialwissenschaft . . .”

(72) *Ibidem*, p. 283-284,

(73) *Ibidem*, p. 227.

zegt immers hoe het handelen van eenieder in volledige anonimiteit verloopt (74).

§ 3. Naar een begrijpen en verklaren van het sociale handelen

De sociologische visie van A. Schütz werd zojuist in extenso behandeld, ofschoon het geheel tot de essentie beperkt bleef. Men zou trouwens de bedenking kunnen maken of het wel mogelijk is een zo groot werk in een tiental bladzijden samen te vatten zonder de weergegeven ideeën geweld aan te doen. De hierboven gewaagde poging is misschien niet totaal aan dit gevaar ontsnapt. Wij moeten ze nochtans gebruiken om de later ontwikkelde gedachten duidelijk te maken. Wat er ook van zij, wij hebben deze uiteenzetting over Schütz ingelast omdat zijn ideeën voor ons een leidraad zijn geweest en een . . . „steen des aanstoots” (Deze laatste term hier opgevat als een rechtstreekse aanleiding tot het herzien van de kritieken op de ‚verstehende’ sociologie, zoals dadelijk zal opgemerkt worden). De opvattingen van Schütz fungeren hier als het referentiekader waarmee andere opvattingen zullen vergeleken worden en naar hun gegrondheid onderzocht zullen worden.

Het positivisme is wel de belangrijkste opponent van de fenomenologische benadering. De verzoening van beide strekkingen blijkt volgens sommigen echter tot de mogelijkheden te behoren. Welke zijn de opwerpen tegen de fenomenologische methode en waar liggen de gronden van een mogelijke toenadering tussen positivisme en fenomenologie? Met deze vraag begeven wij ons op het vlak van de filosofie, die ergens haar banden heeft met de methodologie. Een ander probleem vormt de dialektiekopvatting en haar plaats in de ‚verstehende’ sociologie. Langs de confrontatie met deze problemen hopen wij de eenzijdigheid van het methodologisch uitgangspunt van Schütz te kunnen herzien.

1. HET „VERSTEHEN” : GEEN VALIDE METHODE ?

In het vorige hoofdstuk werd de ‚verstehende’ methode doodeenvoudig gerangschikt naast een aantal methodes, die nochtans totaal van de andere verschillen wat betreft de opvatting over de werkelijkheid. De methodologische inzichten, die de ‚verstehende’ methode daar voorafgaan, werden immers bij vertegenwoordigers van het neo-positivisme ontleend. De functie van deze inzichten is echter van die aard dat zij, ofschoon totaal verschillend van elkaar, elkaar aanvullen, omdat zij hier als een instrument moeten dienen om

(74) *Ibidem*, p. 277-279.

de latere wetenschapskritische analyse door te voeren. Het is immers zo dat ook binnen de sociologie deze verschillende metodologische beginselen in gebruik zijn.

Positivisme en ‚verstehen‘ werden zojuist als twee verschillende kampen genoemd. S. Strasser tekent de verhouding echter ruimer. Hij stelt de „scientifics” tegenover de „existentialists”, en meent de oplossing van deze tegenstelling in de fenomenologie te kunnen vinden. De „scientifics” beklemtonen de empirie in de menskunde en oriënteren deze naar de fysika als modelwetenschap (75). De „existentialists” verwerpen de empirie, noemen hun methode „fenomenologisch” en steunen zich vooral op „suggestieve beschrijvingen van enige zorgvuldig gekozen menselijke ervaringen” (76). Strasser meent dat beide partijen nooit tot enige toenadering zijn gekomen. Hij zoekt de oplossing langs een andere weg. Hierover later meer.

E. Leemans wil op zijn beurt het positivisme à la Carnap eveneens doorbreken en geeft hierbij aan de socioloog de opdracht „de zinvolle regemaat, die binnen een gegeven sociaal systeem kan gevonden worden in de onderlinge verhouding van de sociale en de culturele structuur”, te onderkennen. Hij pleit voor „een begrijpen van het objectief waargenomene”. Maar hij werpt hiertegen op, dat hij het hier helemaal niet heeft over een „verstehende” methode, opgevat als vage fenomenologie of subjectieve introspectie”. Hij meent echter : „. . . dat in het onderzoek, via de representatieve steekproef binnen genoemd sociaal systeem, dit sociologisch begrijpen in zekere zin een collectief en daardoor ook objectiverend „Verstehen” wordt” (77). De vraag die wij ons hier stellen, is nu : vormt dit sociologisch begrijpen in feite geen subjectieve introspectie, ook al stelt Leemans dit op het kollektieve vlak ? Doet de steekproeftechniek ten slotte geen beroep op subjectieve introspectie ? De steekproef is weliswaar een verkleind beeld van het bestudeerde universum, maar deze steekproef wordt tenslotte geanalyseerd door middel van informatie, verworven bij de individuen uit de steekproef, die naar eigen inzicht hun houding en gedrag vertolken. Men kan de diverse inzichten nu wel verenigen in een aantal categorieën. Dit verandert echter niets aan het subjectieve uitgangspunt. Ten slotte doet men nog steeds beroep op de subjectieve introspectie van de ondervraagden.

Een vraag die eerder van wijsgerige aard is, betreft de mogelijkheid dat de objectiviteit van het ‚verstehen‘ bepaald wordt door de kollektiviteit. Om dit probleem toe te lichten doen we beroep op de opvattingen van S. Strasser over de objectiviteit. Strasser vertrekt vanuit de objectiviteit als menselijke

(75) STRASSER, S., *Fenomenologie en empirische menskunde*. Arnhem, Van Loghum Slaterus, 1965, p. 35.

(76) *Ibidem*, p. 60-61.

(77) LEEMANS, E.J., *Op de drempel van de sociologie*. Nijmegen-Utrecht, Dekker & Van de Vegt, N.V., 1960, p. 13-14.

houding, d.i. „de erkenning door de vrije mens van zijn aangewezen-zijn op en genormeerd worden door iets, dat hij niet is”. Uit deze objectiviteit als menselijke houding komt het objektieve voor ons tot stand, d.i. „hetgeen noodzakelijk en algemeen geldig is voor ons”. Iets is immers slechts objektief, wanneer wij het als werkelijk bestaand hebben onderkend. Zo is iets steeds objektief voor ons, maar niet door ons, vermits datgene dat wij als werkelijk ervaren, niet door ons werd tot stand gebracht (78). Volgens deze redenering komt men tot het besluit dat het ‚verstehen’ niet objektief wordt door de kollektiviteit, maar wel dat dit ‚verstehen’ objektief wordt voor ons, wanneer wij het sociale systeem als werkelijk hebben ervaren. Slechts wanneer de kollektiviteit iets als werkelijk heeft ervaren, is dat objektief voor haar. Het al dan niet objektief zijn van het ‚verstehen’ hangt dus niet af van de kollektiviteit. Toegepast op een steekproef leidt dit tot de volgende konklusie : datgene wat de ondervraagden uitdrukken, is datgene wat voor hen objektief is en niet datgene wat objektief is voor de ander – indien de ondervraagde tenminste geen reden heeft om dit te verbergen.

Tot zover hebben we ons vooral geplaast op het standpunt van het ondervraagde subjekt. Voor Leemans gaat het echter om een sociologisch begrijpen door de socioloog. Komt de socioloog nu enkel tot een objektief begrijpen door te vertrekken vanuit een kollektief begrijpen op basis van een representatieve steekproef? In de opvatting van A. Schütz zal de socioloog nooit komen tot een kollektief begrijpen. Wat hij wel begrijpt is de sociale werkelijkheid. Daarvoor doet hij beroep op ideaaltypes, die onveranderlijke, anonieme gedachtenkonstrukties zijn, die rationeel zijn opgebouwd om een bepaald handelen te verklaren. Deze ideaaltypes zijn opgebouwd op basis van de ‚umweltliche’ ervaring, die direkt aan de onderzoeker gegeven is, maar die hij niet kan handhaven omdat hij als wetenschapsmens de ander slechts als een ‚Mitwelt’ benadert, waar geen sprake is van een beleven van het gedrag van de ander. Hij kent de anderen dan ook slechts via ideaaltypes die hij hen toewijst. Deze ideaaltypes zijn konstrukties die worden opgebouwd op basis van wat de onderzoeker ervaart, d.w.z. dat zij objektief zijn voor hem, maar niet door hem. Bij Schütz is er dus helemaal geen sprake van een „kollektief begrijpen” om tot objektief begrijpen te komen. Hij komt wel tot begrijpen van het kollektieve handelen, waar het in de sociologie om gaat. Dit kollektieve handelen verschijnt voor de socioloog als een objektief gegeven, dat niet door hem tot stand komt, maar wel door hem gekend wordt.

Een ander opponent van het ‚verstehen’ vinden we in de persoon van A.D. De Groot. Hij verwierpt het ‚verstehen’ niet, maar acht deze methode enkel bruikbaar bij de hypotesevorming. Volgens De Groot is de ‚verstehende’ methode geen alternatief voor een wetenschappelijke methodologie, zij vormt

(78) STRASSER, S., *op. cit.*, p. 89.

er slechts een deel van. Zij heeft slechts de waarde van een explorerend hulpmiddel bij de hypotesebouw (79).

A.Schütz wijst het 'verstehen' een veel belangrijker taak toe. De ideaaltypes die in de 'verstehende' methode tot stand worden gebracht, beschrijven niet enkel, zij verklaren ook. Dit brengt hij tot zijn recht door de motieven in de ideaaltypes in te bouwen.

Wanneer De Groot het probleem van de uniciteit van de bestudeerde onderwerpen in de geesteswetenschappen aanvat, komt hij tot een gelijkaardig besluit als A. Schütz. Het ideaaltype geeft in de opvatting van Schütz immers een beeld van het handelen van eenieder in volledige anonimiteit. Zij geven dus wetten. De Groot aanvaardt ook dat men ruimere uitspraken heeft bij het 'verstehen' dan gewoonweg individuele, maar hij meent niet dat men komt tot wetten, hoogstens tot „impliciete theorie- of hypothesevorming” (80).

Het onderzoek van C. Hempel over de betekenis van de ideaaltypes in de natuurkunde en de sociale wetenschappen levert gelijkaardige resultaten als de bedenkingen van De Groot (81). Hempel komt langs M. Weber tot de bevinding dat het ideaaltype in feite geen concept is, maar wel een theorie, ten minste zo men let op de bedoeling van de typebouwer. Dit ligt ook in de bedoeling van Schütz. Het ideaaltype verklaart volgens hem trouwens ook (82). Indien dit zo is, meent Hempel, kan Weber zijn verklarende beginselen in de sociologie ook niet beperken tot „betekenisvolle regels van verstaanbaar gedrag”. Er zijn immers vele elementen die kunnen helpen verklaren, maar die geen subjectieve betekenis hebben. Deze weglaten, meent Hempel, is een onwetenschappelijke beknutting van de sociologie. Het behaviorisme heeft deze mogelijkheden trouwens aangetoond. Schütz verwerpt echter het behaviorisme.

Zo deze ideaaltypes geen functie als theorie vervullen, dan hebben zij vlg. Hempel nog een heuristische waarde : zij helpen hypoteses te formuleren, die steeds empirisch moeten getoetst worden.

In de opvatting van Hempel moeten de ideaaltypes op dezelfde manier worden aangewend in de sociologie als in de fysika. Daarom moeten, ten 1e, de ideaaltypes eerder theorieën dan concepten zijn, d.w.z. een geheel van karakteristieken en een aantal hypoteses die deze karakteristieken verbinden. Ten 2e, funktioneert een ideaaltype *P* niet in hypoteses van de vorm 'indien *P*, dan *Q*' ; het ideaaltype verklaart niet. Op de derde plaats, enkel indien het

(79) DE GROOT, A.D., *Methodologie. Grondslagen van onderzoek en denken in de gedragswetenschap*, 's Gravenhage, Mouton en Co, 1961, p. 59-60. De Groot baseert zich hoofdzakelijk op de werken van W. Dilthey, E. Spranger en K. Jaspers, en vermeldt geen enkel werk van M. Weber of A. Schütz.

(80) *Ibidem*, p. 363-366.

(81) HEMPEL, C.G., „Typological methods in the natural and the social sciences”, in HEMPEL, C.G., *Aspects of scientific explanation, op. cit.*, p. 155-171.

(82) Hempel behandelt echter A. Schütz niet.

geheel van hypoteses *teoretische*, eerder dan *intuïtieve idealizaties* zijn, d.w.z. indien zij, in het kader van een theorie, bereikbaar zijn als speciale gevallen van meer omvattende principes, wordt dit hypotesengeheel als een ideaalsysteem gezien.

G. Gurvitch spreekt van een typologische methode die generalizeert, maar anderzijds rekening houdt met het specifieke. Deze methode veronderstelt vooraf „la compréhension des ensembles et de leurs significations”. Dit heeft nochtans niets met een ‚verstehen’ gemeen zoals Weber of Schütz dit zou gebruiken. Gurvitch verwerpt de ideaaltypes van Weber als ‚utopische rationalizaties’ (83). Hij verwerpt daarenboven nog dat de fenomenologie, zoals andere filosofische richtingen, ook maar enige invloed zou hebben op de methode van de dieptesociologie (84).

2. HET „VERSTEHEN” : EEN AANVAARDE METHODE ?

Men zou met de voorgaande lijst van tegenstanders van het ‚verstehen’ kunnen voortgaan en zo zoeken naar de verschillende argumenten om het ‚verstehen’ te verwerpen. Wij zouden ons ook kunnen begeven op de brug van de natuurwetenschappen naar de sociale wetenschappen, zoals C. Hempel die geslagen heeft. Maar we kunnen ook nog positieve argumenten gaan zoeken om het ‚verstehen’ een eigen plaats te geven in de sociologie. Daarvoor gaan we te rade bij de fenomenoloog S. Strasser.

Voor Strasser kan het ‚verstehen’ drie vormen aannemen, nl. de vóór-wetenschappelijke intuïtie, de hypotese of interpretatie, en de visie. Intuïtie is de kenhouding die erop vertrouwt dat de dingen zijn zoals ze worden gezien. Het is een onmiddellijk kennen, dat noch steunt op inductie, noch op deductie. Het gebeurt zonder kritische reflectie (85). De intuïtie is het uitgangspunt van alle ervaringswetenschappen, dat zelf de „kritische selectie, aanvulling, verwerking van de intuïtieve gegevens inhoudt”. Volgens Strasser is het voor de beoefenaars der menswetenschappen dan ook nuttig er op te letten dat het gedrag en de expressie van de mensen is zoals deze worden gezien. Deze vóór-wetenschappelijke intuïtie of begrijpen levert dus geen garantie van waarheid, maar is een vertrekpunt voor verder onderzoek (86).

(83) GURVITCH, G., *Traité de Sociologie, I.*, op. cit., p. 23.

GURVITCH, G., *La vocation actuelle de la sociologie. I.*, Paris, Presses Universitaires de France, 1963, p. 13, 54.

(84) GURVITCH, G., *La vocation*, op. cit., p. 68. „Il faudrait même renoncer à demander le patronage de méthodes telles que ‚l’inversion’ ou la ‚réduction phénoménologique’, car la sociologie, comme science ne peut avoir partie liée avec aucune orientation philosophique particulière”.

(85) STRASSER, S., op. cit., p. 155-156.

(86) *Ibidem*, p. 163-166.

Een tweede vorm van ‚verstehen‘ treft men aan in de anticiperende interpretatie (hypotese) van de eigenlijke interpretatie. Een hypotese komt tot stand uit een „begrijpende interpretatie van een alsnog vóórwetenschappelijke problematiek“. Deze vóórwetenschappelijke problematiek komt voort uit „vóór-experimentele“ ervaring, die met een begrijpen gepaard gaat (87). Op die wijze komt het ‚verstehen‘ voor in het werk van de psycholoog en socioloog, terwijl het voor de historicus de gedaante van een begrijpende interpretatie heeft.

De derde vorm waaronder het ‚verstehen‘ ontmoet wordt, is de visie. De visie ontstaat uit een bestaande wetenschap ; het is een begrijpen van wetenschappelijke methoden en hun resultaten. Dikwijls is er een nieuwe methode mee verbonden. De vruchtbaarheid van deze visie hangt af van haar resultaten en dit kan ons enkel de geschiedenis van de visie leren ; de vraag is of zij het menselijke beter leert begrijpen. Het begrijpen bestaat voor een deel uit het begrijpen van de wijzen waarop de mensen het menselijke zien. Het volstaat niet te weten of een bepaald gedrag bestaat, hoe frekwent het voorkomt, hoe het verloopt. Men moet ook weten hoe de mensen het zien die zich zo of zo gedragen. Het begrijpen is verder ook nog het zien van een verband tussen feiten die zich bij het eerste contact als afzonderlijke feiten voordoen (88).

Deze visie is absoluut nodig bij de menskunde. De menskunde zal de werkelijkheid vanuit een bepaald standpunt benaderen en de keuze van dit standpunt steunt niet op de empirie, maar wel op een visie, die met een bepaald „bovenempirische overtuiging“ verbonden is. Of het sociale gedrag een gewoon fysisch geheel van bewegingen is, of dat het een zinvol handelen is van iemand als roldrager, hangt van een visie af. Voor Strasser is elke visie in de menskunde een metafysische visie. En deze metafysische visie houdt een zoeken in van de mens naar de zin van zijn zijn in de wereld (89). Op basis van deze overwegingen meent Strasser dat er een noodzakelijke samenwerking tussen wijsgeer en wetenschapsman moet ontstaan in de menskunde (90). De bevindingen van de filosoof kunnen de ervaring van de wetenschapsman bevruchten, en omgekeerd.

Volgens Strasser is de fenomenologie de wijsbegeerte die de empirische menskunde moet helpen. De fenomenologie helpt de empirische menskunde „op te heffen“, d.i. ontkennen, bewaren en verheffen. Door de fenomenologie wordt de menskundige gewezen op wat hij werkelijk ervaart en wat hij slechts hypotetisch kent. Dit moet toegepast worden bij het uitgangspunt, dat een werkelijke ervaring moet zijn en geen inbeelding. Het onderzoek zelf moet ook steeds op het ervaren gericht zijn. Anderzijds helpt de fenomenolo-

(87) *Ibidem*, p. 169-170.

(88) *Ibidem*, p. 174-182.

(89) *Ibidem*, p. 203-207.

(90) *Ibidem*, p. 223.

logie te bewaren wat is, d.w.z. het wetenschappelijk apparaat moet zo bewaard blijven en empirie moet empirie blijven. Er verandert wel iets : de houding van de onderzoeker jegens de onderzochte mens. En in laatste instantie bestaat opheffen in het verheffen. Dit gebeurt in de menskunde in de visie. Deze kan expliciet of impliciet zijn. Meestal het laatste. Strasser meent dat de visie het best kan gegeven worden door de fenomenologische wijsgeer, omdat zijn filosofie een „fundamentele filosofie is van de menselijke existentie”. Deze filosofie geeft de zin, doelen, waarden van al het menselijke weer (91).

De fenomenologie vormt ook bij Schütz het uitgangspunt. Bij Max Weber vindt hij reeds de idee om enkel vanuit het individu, wiens handelen verstaanbaar is, tot een begrip van de sociale betrekkingen en structuren te komen (92). Hij heeft deze visie van Max Weber fenomenologisch gegrond. Vanuit het fenomenologisch schouwen van de ‚Umwelt’ bouwt hij een methode op die de socioloog zal toelaten de ‚Mitwelt’ en de ‚Vorwelt’ te begrijpen. Het begrijpen van de ander in zijn ‚Umwelt’ (‚Fremdverstehen’) fundeert Schütz eveneens fenomenologisch op de verklaring van zichzelf door hem die de andere tracht te begrijpen. De waarnemer moet in de opvatting van Schütz dus het doel van het handelen van de ander ontwerpen, als zou hij zelf de handeling stellen en daaruit het verder verloop van zijn handeling fantazeren (93).

In tegenstelling met Strasser, die het ‚verstehen’ binnen de wetenschap slechts ziet als een visie op de wetenschappelijke resultaten en methoden, vormt het ‚verstehen’ voor A. Schütz een methode op zichzelf. Het ‚verstehen’ zal vlg. Schütz niet enkel het ervaren beschrijven, maar het ook verklaren.

3. HET „VERSTEHEN” : EEN DIALEKTISCHE METHODE ?

In het begin van dit hoofdstuk werd gewezen op de bijzondere opvatting van Gurvitch over de dialektiek en werd eveneens de band tussen Zijderveld en Gurvitch beklemtoond. Anderzijds werd ook duidelijk gemaakt dat A. Schütz methodologisch voor een subjectivistische benadering opteert en de dialektiek methodologisch verwerpt. Men kan nu echter de vraag stellen of hij iedere vorm van dialektiek verwerpt, en of er binnen de door hem ontwikkelde ‚verstehende’ methode plaats is voor een dialektiek.

Wanneer we zouden uitgaan van de stelling van A.C. Zijderveld die behelst dat men, om een adequate sociaalwetenschappelijke theorie te bekomen, moet vertrekken van het Thomas-teorema én Marx’ dialektische

(91) *Ibidem*, p. 294-299,

(92) SCHUETZ, A., *Der sinnhafte Aufbau*. . . , *op. cit.*, p. 3.

(93) *Ibidem*, p. 124-128.

tese (94), dan mag men niet besluiten tot het ontbreken van een dialektiek in de sociologie van Schütz. Twee citaten zullen dit verduidelijken : „We work and operate not only with but upon the world” (95) en „ . . . objects among which we move, which resist us and upon which we may act” (96). Schütz blijkt dus de dialektiek binnen de sociale werkelijkheid wel te onderkennen, zoals dadelijk nog met andere voorbeelden zal worden aangetoond. De vraag blijft nochtans open of hij de dialektische benadering van deze sociale werkelijkheid ook heeft mogelijk gemaakt. Doch hierover later meer.

Een eerste vorm van dialektiek treft men aan in de alledaagse beeldkonstruktie van mijzelf en de ander. Het beeld dat ik van mijzelf vorm, wordt bepaald door het beeld dat ik van de ander vorm, en omgekeerd. Door het toewijzen van een rol aan een ander, wijs ik mij een eigen rol toe. En verder : „We have, however, to keep in mind that the common-sense constructs used for the typification of the Other and of myself are to a considerable extent socially derived and socially approved. Within the in-group the bulk of personal types and course-of-action types is taken for granted (. . .) as a set of rules and recipes which have stood the test so far and are expected to stand it in the future. Even more, the pattern of typical constructs is frequently institutionalized as a standard of behavior, warranted by traditional and habitual mores and sometimes by specific means of so-called social control, such as the legal order” (97).

Een tweede vorm kan men waarnemen op het vlak van de rationele aktie, waar er interactie tussen personen bestaat. De persoonlijkheids- en aktietypes worden door mij als gegeven beschouwd voor mij en voor mijn medemens. Hierin ligt de kans dat ik tot intersubjectief gedrag kom (98). Merk hier op dat Schütz echter niet spreekt van een dialektiek. Hij zal dit woord trouwens bijna nooit in zijn werk gebruiken.

Redenerend vanuit de actor stelt Schütz twee soorten motieven vast, om-te-motieven en omdat-motieven. Het eerste wijst op de eigen beslissing van de actor, het tweede op een invloed van buitenuit, die de actor deed handelen zoals hij handelde. Enkel een handeling in het verleden laat toe te onderkennen dat de sociale omgeving iemand vlg. een bepaald patroon doet handelen. Zo kan een omdat-motief enkel op de actor inwerken onder de vorm van een projekt (99).

(94) ZIJDERVELD, A.C., *op. cit.*, p. 205.

W.I. Thomas : „If men define situations as real, they are real in their consequences”. K. Marx : „dass die Umstände ebenso sehr die Menschen, wie die Menschen die Umstände machen”.

(95) SCHUETZ, A., „On multiple realities”, *op. cit.*, p. 209.

(96) SCHUETZ, A., „Common-sense. . .”, *op. cit.*, p. 7.

(97) *Ibidem*, p. 19.

(98) *Ibidem*, p. 33.

(99) *Ibidem*, p. 21-22.

SCHUETZ, A., *Der sinnhafte Aufbau. . .*, *op. cit.*, p. 93-105.

SCHUETZ, A., „Choosing among projects of actions”, in SCHUETZ, A., *Collected Papers, I*. The Hague, Martinus Nijhoff, 1962, p. 69-72.

De dialektiek binnen de sociale werkelijkheid treft men ook aan in de sociale structuur. Deze structuur is een gegeven voor mij dat noodzakelijk is voor mijn contact met de anderen. De taal is er een goed voorbeeld van. „De gesocializeerde structuur geeft de kennis een objectief en anoniem karakter : zij wordt beschouwd als onafhankelijk van mijn persoonlijke biografische omstandigheden”. Het typische is een gegevenheid voor mij (100). De sociale structuur heeft dus een belangrijke invloed op het menselijk gedrag.

Werd zojuist uitgegaan van de dialektiek-opvatting van A.C. Zijderveld, dan willen we ons nu op een formeler standpunt bewegen. Schütz noemt zich een fenomenoloog en gaat in feite ook fenomenologisch te werk. Om zijn opvattingen in te leiden werd beroep gedaan op de opvatting van Husserl, zoals Schütz deze zag. We willen deze inzichten nu uitbreiden met de uiteenzetting van S. Strasser over de fenomenologie om het dialektisch karakter van de sociologie van Schütz te kunnen aantonen (101).

De fenomenologische filosofie heeft een hermeneutisch, intuïtief en dialektisch karakter, meent Strasser. De hermeneutische kenhouding bestaat in het feit dat de filosoof zijn eigen bestaan als vooraf gegeven beschouwt, zichzelf als sociaal wezen verbonden weet met de ander en vanuit deze houding zoekt naar „de essentiële structuren van dit bestaan”, en tevens „hun metafysische betekenis” tracht te vatten. De intuïtie, die ook nog aanschouwing wordt genoemd, is „de kenact, die aan het evidente zijn van het werkelijk-zijnde beantwoordt”. Het evidente is datgene wat onmiddellijk kan aanschouwd worden. Aanschouwen houdt ‚zien’ en ‚inzien’ in. Dit heeft tot gevolg dat wat „klaarblijkelijk” is, niet „kan (. . .) bewezen worden” en „niet hoeft bewezen te worden”. Dit aanschouwen is echter geen definitief en absoluut aanschouwen, maar wel een aaneenschakeling van kenakten. Deze intuïtie wordt aangevuld door een dialektiek, d.i. „ieder geordende verandering van standpunt (. . .), die de naar zin strevende mens toestaat eenzijdige perspectieven en beperkende horizonten systematisch op te heffen”.

Ook deze dialektische beweging treft men aan bij Schütz. Hij vertrok vanuit de verkenning van zijn eigen situatie en komt vandaaruit tot de kennis van de ander. Deze kennis is echter beperkt, meent Schütz, daar de actor slechts zelf de eigenlijke zin van zijn handelen kan achterhalen. Om tot de ander door te dringen doet hij beroep op types van de interactie en motieven. In deze ervaring van de ander ontwaart Schütz de intersubjectiviteit van de wereld. Aangezien de wereld intersubjectief is, kan onze kennis van deze wereld gesocialiseerd worden. Dit is echter slechts mogelijk wanneer de standpunten kunnen verwisseld worden en de relevantiesystemen kunnen kongruent gemaakt worden; en deze bewerkingen moeten op hun beurt

(100) *Ibidem*, p. 75.

(101) STRASSER, S., *op. cit.*, p. 239-251.

geïdealiseerd worden, omdat zij niet vanuit een bepaalde situatie mogen worden opgebouwd, waar de standpunten en de relevanties weer zouden verschillen (102). In dit aanvaarden van het principe van de wederkerigheid der perspectieven ligt o.i. de dialektische benadering van de sociale werkelijkheid door Schütz. Door de verwisselbaarheid der standpunten is de waarnemer in staat de ervaring van de werkelijkheid door de ander te kennen. Hierin bestaat een gevaar voor subjektivisme, omdat de waarnemer steeds vanuit een situatie de werkelijkheid ziet. Om dit subjektivisme te vermijden meent Schütz in de sociale wetenschappen, die toch de kennis van de sociale werkelijkheid nastreven, beroep te moeten doen op ideaaltypes, die een gedesinteresseerd onderzoeker construeert van het handelen van de anderen. De socioloog komt immers niet tot een onmiddellijk kennen van de ander. De ander behoort tot de ‚Mitwelt‘ van de socioloog, niet tot zijn ‚Umwelt‘. Om het handelen van de ander te kennen moeten wij het doel van het handelen van de ander ontwerpen als eigen doel, en het verloop van ons handelen daarbij fantazeren, meent Schütz. Het postulaat van adequaatheid, dat eist dat de wetenschappelijke modellen adequaat zijn met de constructies van het alledaagse leven door de actor en zijn medemens, impliceert dat de wetenschappelijke constructies eveneens aan de eisen van alledaagse constructies moeten voldoen. De principes der verwisselbaarheid der standpunten en de kongruentie van de relevantiesystemen vinden dus eveneens hun toepassing in de bouw van wetenschappelijke types. Bijgevolg moet de socioloog zich bij de constructie van zijn ideaaltypes niet op een eenzijdig standpunt plaatsen, maar door een voortdurend wijzigen van standpunt komen tot een ideaaltype van het menselijk handelen.

In deze redenering steekt nochtans een moeilijkheid. Het postulaat van adequaatheid is in feite een *deus ex machina*. Aan de ene kant stelt Schütz vast dat de actor in staat is tot de kennis van zijn ‚Umwelt‘, en aan de andere kant merkt hij op dat de socioloog slechts zijn ‚Mitwelt‘ kent en nooit zijn ‚Umwelt‘ kan kennen. Om zijn evenmens te kennen bouwt de socioloog ideaaltypes. En deze ideaaltypes moeten vlg. het adequaatheidspostulaat verstaanbaar zijn voor de actor, die in het ideaaltype bevat ligt, en zijn medemens. Het probleem stelt zich nu : hoe kan de socioloog, die de ander slechts als evenmens kan benaderen, weten of de ideaaltypes verstaanbaar zijn voor de actor en de medemens ? Het lijkt ons wel of Schütz hier de socioloog een dubbele rol toekent, nl. die van wetenschapsmens en die van actor in de wereld. Deze laatste sociale rol schept dan de mogelijkheid om de juistheid

(102) SCHUETZ, A., „Common-sense. . .”, *op. cit.*, p. 10-11.

SCHUETZ, A., *Der sinnhafte Aufbau. . .*, *op. cit.*, p. 126.

We merken hier dus op dat Schütz in 1953, waarvan het eerste artikel dateert, nog dezelfde opvatting verdedigt als in 1932, jaar waarin het boek verscheen.

van de ideaaltypische constructie te toetsen omdat slechts de actor de ander als medemens kan ontmoeten en dus kan zien of het ideaaltype verstaanbaar is voor actor en medemens.

Onrechtstreeks werkt Schütz aldus door het adekwaatheidspostulaat de dialektiek ook methodologisch in zijn ‚verstehende‘ sociologie in : de verwisselbaarheid der standpunten wordt door dit postulaat immers vanuit de constructies in de alledaagse ervaring in de wetenschappelijke constructies ingevoerd. De socioloog komt immers niet tot de kennis van de ‚Umwelt‘, maar wel tot die van de ‚Mitwelt‘, waarvan de waarheidswaarde enkel door de ‚Umwelt‘ bepaald wordt. Deze ‚Umwelt‘ wordt door de socioloog enkel gekend, wanneer hij hem als participant benadert. Er moet echter opgemerkt worden dat Schütz nooit in deze betekenis over dialektiek spreekt.

4. SOCIOLOGIE : BEPALING EN METHODOLOGISCHE GEVOLGEN

Op het einde van de eerste paragraaf van dit hoofdstuk werd de opvatting verdedigd dat én structuur én persoon moeten helpen bij de verklaring van de sociale werkelijkheid. A. Schütz werd voorgesteld als een verdediger van dit uitgangspunt, maar hij vertrok methodologisch enkel vanuit de persoon. De verklaring van het sociaal handelen kon men in zijn visie enkel bereiken langs het individu, dat voor de socioloog enkel gegeven is als homunculus. Maar juist in deze typebouw vindt Schütz de mogelijkheid te ontkomen aan het subjektivisme, dat zijn uitgangspunt bedreigt. Om deze ideaaltypes op te bouwen wordt beroep gedaan op het ‚verstehen‘. Daarvan werden zojuist een aantal pro's en contra's gegeven alsmede van de dialektische eigenschappen van het ‚verstehen‘, dat door Schütz fenomenologisch wordt geanalyseerd. Op basis van deze beschouwingen zullen in de volgende bladzijden de sociologie-opvatting en de daaruit resulterende methodologische aanpak die deze studie zal beheersen, beschreven worden.

De sociologie is een empirische wetenschap, die het menselijk handelen tot voorwerp heeft. Hierdoor onderscheidt ze zich helemaal niet van de andere sociale wetenschappen. Gurvitch meent dat aan dit probleem enkel door de methodologie een oplossing kan gegeven worden, en Schütz geeft er in feite geen oplossing voor, tenzij men zijn vormenleer aanvaardt (103). Schütz wijst trouwens de ‚verstehende‘ methode aan alle sociale wetenschappen toe. Er moet dus nog aangeduid worden waar het eigen domein van de sociologie ligt. Dit ligt in het formele standpunt, nl. de socioloog zal het handelen bestuderen in de mate dat het sociaal is, in de mate dat dit handelen een handelen is *met of tussen* de anderen. Deze beperking sluit b.v. het ekono-

(103) Zie p. 110,136

misch handelen van handelaars niet uit als voorwerp van sociologische analyse. De socioloog zal zich echter beperken tot de studie van het economisch handelen van handelaars in de mate dat dit handelen een sociaal handelen is, terwijl de econoom dit handelen vanuit economisch standpunt zal bestuderen. Het economisch handelen kan ook een sociaal handelen zijn, maar is het niet noodzakelijk. Elk handelen kan sociaal zijn, maar kan daarenboven b.v. economisch zijn. Het kan enkel in het verleden waargenomen worden, het kan ook verlopen volgens zuivere rechtsregels, enz. De sociologie heeft enkel het handelen in zijn sociale verschijning tot voorwerp. Dit handelen kan economisch, historisch, juridisch, enz. verlopen, maar deze kenmerken konstitueren het sociale van het handelen niet. Het handelen is sociaal, ook wanneer het niet volgens economische beginselen verloopt, ook wanneer het niet in het verleden plaatsgrijpt, ook wanneer het niet volgens het positieve recht verloopt.

Waarom wordt het sociale handelen als object van de sociologie gesteld? Schütz vertrekt vanuit de ervaring van zijn eigen persoon en komt langs deze weg tot de ervaring van zijn 'Umwelt'. Ik ervaar mijzelf trouwens niet geïsoleerd van de anderen, maar de anderen ervaar ik als gegeven. Deze ervaring van de ander komt tot zijn volle ontplooiing in de arbeid. Deze arbeid is een vorm van handelen, waarin ik de wereld ervaar als een gegeven, maar ook als een opdracht. Binnen dit handelen ontmoet ik de anderen, die op mijn handelen reageren en hierdoor uitdrukking geven aan hun communicatie met mij. Zij ervaren mijn handelen als betekenisvol. Fenomenologisch komt Schütz tot een sociaal en betekenisvol handelen, dat het voorwerp uitmaakt van de sociologie. Schütz meent immers dat de socioloog het gedrag van de mensen moet bestuderen, zoals hij dit beleeft in het dagelijkse leven. Dat hieruit een aantal moeilijkheden voor de socioloog voortspuiten, werd vroeger reeds beschreven. De oplossing die Schütz zoekt in het ideaaltipe om de 'Mitwelt' te kennen, en de daarbij aansluitende toetsing aan de 'Umwelt' fundeert hij op een postulaat (adekwaatheidspostulaat). De socioloog kan immers om wetenschappelijk te zijn geen beroep doen op de directe beleving van de 'Mitwelt', meent Schütz. Dit probleem laten wij hier nu buiten beschouwing. Voor ons is dit fenomenologisch schouwen van Schütz van belang om het object van de sociologie te bepalen: ik ervaar mijn handelen en het handelen van de anderen als betekenisvol. Het sociale betekenisvolle handelen vormt dus ons eerste ervaringsgegeven; het is een gegeven voor de fenomenoloog, die niet kan of moet bewezen worden.

Juist zoals het sociale handelen voor de observator verschijnt, zo verschijnt ook de structuur van dit sociale handelen en van de waarden die dit handelen beheersen, m.a.w. de cultuur, voor de observator. Zij komen niet tot stand door de observator. Zij bestaan wel voor hem. Deze structuurgegevens worden wel gedragen door de individuele handelende personen, maar zij staan buiten hem. Door het verdwijnen van een persoon verdwijnt niet een

bepaalde structuur. Het is b.v. niet noodzakelijk dat, wanneer directeur X ontslag neemt uit het bedrijf, de structuur van dit bedrijf verdwijnt. Het is b.v. niet noodzakelijk dat met het verdwijnen van pastoor X het geloof bij de parochianen zal veranderen. Zowel de structuur van het sociale handelen als die van de betekenissen verschijnen als ervaringsgegevens.

De keuze van het sociale handelen als objekt van de sociologie verloopt dus in de lijn van Schütz, die meent dat de sociologie de sociale werkelijkheid moet bestuderen zoals ze door de mensen dagelijks ervaren wordt. Het fenomenologisch schouwen leerde dat de mens zijn sociale dimensie het sterkst ervaart in het handelen, waarin hij komt tot een zinvolle communicatie met de anderen. Hoe de mensen hun sociaal handelen ervaren, moet de socioloog duiden. De socioloog moet daarom niet enkel beroep doen op de groep om het sociale handelen te begrijpen of te verklaren, maar eveneens op de persoon. Hieronder verstaan we echter niet de persoon met zijn psychologische kwaliteiten, maar wel de persoon als drager van sociale kenmerken. Zo vormt b.v. persoon X met zijn psychologische eigenschappen geen voorwerp van sociologisch onderzoek; maar wel persoon X als drager van rol A in groep B is voor de socioloog interessant. De persoon buiten de verklaring laten zou het sociale handelen veel minder inzichtelijk maken. Nemen wij het volgende voorbeeld. Een bepaalde groep heeft een verschillende verwachting van de taak van de groep dan haar leider. Deze leiderspost is een toegeschreven positie, die door de groep wordt toegewezen. Op het ogenblik van de keuze van deze leider kan er wel een consensus bestaan bij de groep en de leider omtrent het doel van de groep. Achteraf echter kan de leider zich hiervan losmaken en de groep in een andere richting sturen. De spanningen die daaruit voortkomen, zouden niet te verklaren zijn, indien men geen rekening hield met de persoon van de leider, die zich losmaakt van de verwachtingen van de groep. Het sociale handelen van groep en leider wordt dus niet enkel bepaald door de groep, maar ook door de leider zelf. In dit geval is de leiderspositie weliswaar een structuurgegeven, maar de interpretatie die het sociale handelen van de groep bepaalt, is de persoonlijke interpretatie van de leider.

In de keuze van deze wegen om het sociale handelen te verklaren werd het methodologisch uitgangspunt reeds bepaald. Voor Schütz lag de enige mogelijke weg over het individu, dat in staat was zijn eigen handelen te doorleven. Nochtans was de socioloog in zijn opvatting niet in staat om door te dringen in de beleving van de ander, tenzij door het bouwen van ideaaltypes. Deze redenering konden wij echter niet helemaal bijtreden, omdat zij de mogelijkheden van de socioloog beperkt en het beleven der anderen, tenzij langs ideaaltypes, uitsluit, en anderzijds het beleven als toetsingscriterium stelt voor de validiteit van het ideaaltype. In feite is de vraag of wij enkel de waarheid van het sociale handelen kunnen kennen langs ideaaltypes, een epistemologisch probleem. Dit beantwoorden in de termen van Strasser leidt

eerder tot een negatief antwoord. De fenomenologische wijsgeer verwerpt de empirie niet voor de menskunde; hij verwerpt de vroegere onderzoekstechnieken niet. De fenomenoloog verandert enkel de houding van de onderzoeker t.a.v. het onderzochte objekt : het sociale handelen (104). Het sociale handelen is een zinvol handelen en moet dan ook zo bestudeerd worden. Dat men hier zowel langs de persoon als langs de groep dit betekenisvol handelen moet benaderen, willen wij hier nu nader toelichten. Eerst een voorbeeld.

Bij het ontwerpen van een sociologisch onderzoek vertrekt de socioloog met een bepaalde visie over zichzelf en over de ander. Hij ervaart zichzelf in een zinvolle intersubjektieve wereld. Hij zal dan, ook die instrumenten moeten gebruiken die hem toelaten de betekenis van het handelen van de anderen te vatten. Vanuit deze visie op de wereld zal hij echter eerst zijn onderzoeksveld bepalen. Gesteld dat hij zijn onderzoeksveld heeft afgebakend en dat hij het interview als observatiemiddel zal gebruiken, wat gebeurt dan? Het is ons op de eerste plaats duidelijk, dat dit interview de socioloog niet meer informatie over het gestelde probleem kan bezorgen dan hij er zelf heeft ingelegd, en dat hij er niet meer mee kan verklaren dan wat hij zelf op basis van zijn voorafgaand inzicht mee verklaard heeft. De onderzoeker moet immers datgene vooraf kennen wat hij meent de essentiële bestanddelen van het bestudeerde sociale handelen uit te maken, en hij moet eveneens goed weten wat kan aangevoerd worden ter verklaring van het sociale handelen. Hiervoor kan de socioloog beroep doen op theoretische konstrukties, die de essentie vormen van het bestudeerde fenomeen en bijgevolg een zekere graad van anonimiteit bereikt hebben. Dit is voor de socioloog een gegeven. Eens dit instrument in handen, kan hij tot observatie overgaan. Het sociale handelen kan hij rechtstreeks bij de groep waarnemen, maar in de meeste gevallen zal hij zich tot personen moeten richten. In dit laatste geval krijgt elke persoon de kans zijn situatie en het sociale handelen te beschrijven zoals hij het beleeft. Elke persoon kan op die manier vanuit zijn eigen standpunt de werkelijkheid beschrijven en verklaren. Deze verschillende standpunten worden uitgedrukt in de omschrijving van de eigen posities van de personen binnen een gegeven structuur, en kultuur, zoals b.v. zijn : de plaats binnen de beroepsstructuur, de godsdienstige en politieke waarden die men aanhangt, enz. Hierin ligt de dialektische benadering van het 'verstehen'. Ditmaal is het geen 'verstehen' van de socioloog door middel van een ideaaltipe, maar wel het dialektisch 'verstehen' door de personen die zelf handelen.

Aan de uitwerking van dit voorbeeld ligt de idee ten grondslag dat de sociale werkelijkheid iets werkelijk bestaande is, dat niet samenvalt met de individuele personen, maar deze wel veronderstelt als konstituerende bestanddelen. Een groep is slechts een groep in de mate dat zij leden heeft. En deze

(104) STRASSER, G., *op. cit.*, p. 297-298.

groep kan slechts gestructureerd zijn en drager zijn van een bepaalde cultuur in de mate dat er leden zijn die deze structuur dragen. Een sociale structuur die niet door personen gedragen wordt op het ogenblik van de observatie, behoort tot de geschiedenis. Een bedrijf waarvan men de structuur kent, maar dat geen arbeiders, kantoorbedienden en direktieleden tewerkstelt, is geen bedrijf meer. Dit betekent niet dat de socioloog dit sociale handelen niet binnen zijn studiedomein kan brengen. Integendeel. Zijn kennismogelijkheden zullen nochtans zeer beperkt zijn, omdat de bronnen beperkter zullen zijn dan bij een structuur die nog werkelijk bestaat.

Hoe komt de socioloog nu tot een begrijpen en verklaren van het sociale handelen? Voor de onderzoeker is het niet van belang hoe hijzelf het sociale handelen ervaart, maar wel hoe het sociale handelen ervaren wordt door de anderen. De anderen ervaren zichzelf in een intersubjektieve en kulturele wereld, die voor hen een gegeven is, maar ook een opdracht. De sociale werkelijkheid bestaat vooraleer zij bestonden, en zij ervaren haar als gestructureerd. Vanuit hun eigen situatie zullen al deze mensen zich richten naar het sociale handelen, dat begrepen en verklaard moet worden. Voor de socioloog is dit van belang omdat hij het sociale handelen wil kennen vanuit de eigen situatie-omschrijving van de groepsleden die dit handelen stellen of er een oordeel over moeten geven. In feite zal het zo zijn dat de ondervraagde zijn eigen situatie niet zal omschrijven, tenzij daartoe expliciet uitgenodigd door de onderzoeker. Dit kan in het sociologisch onderzoek verschillende vormen aannemen. Door participatie kan de onderzoeker de situatie van de ander direkt ervaren. In bronnenstudie kan hij zich beperken tot een naspeuren van de situatie van de opsteller van de bron, die relevant is voor beoordeling van de bron. Zo is het van belang te weten of een structuurbeschrijving van een bedrijf komt van een directeur, een arbeider, een socioloog, enz., omdat deze mensen dit bedrijf telkens vanuit een ander standpunt benaderen. In de interviews, die we binnen een bepaald universum representatief verdelen, stelt deze situatiebepaling nog een groter probleem. Ten slotte hangt hier de situatie-definitie totaal af van de mogelijkheden die de onderzoeker de ondervraagde laat. In concreto houdt dit in dat de socioloog vragen moet inschakelen die de ondervraagde moet toelaten of dwingen zijn situatie binnen de sociale structuur en cultuur te bepalen. Wat de ondervraagde neemt als belangrijke structuur- en cultuurgegevens, hangt dus af van de socioloog. Dat dit niet zonder gevolg is voor de verklaring van het bestudeerde sociale handelen, lijkt geen twijfel. Later zal dit duidelijker gemaakt worden. Op dit ogenblik is het van belang hoe de socioloog aan de ondervraagde de praktische mogelijkheid biedt om zijn sociale situatie te omschrijven. Hier wordt de onderzoeker direkt gedwongen beroep te doen op theoretische konstrukties, die, omdat zij het essentiële van een bepaalde situatie weergeven, door alle ondervraagden ondubbelzinnig kunnen verstaan worden. Het spreekt vanzelf dat daarbij niet steeds de ideaaltypische methode wordt gevolgd. Wij willen de konstruktie

ervan hier ook niet opnieuw aanpakken. Wij verwijzen daarvoor naar het werk van A. Schütz. Van belang is het feit dat de geïnterviewden de kans krijgen om hun situatie te bepalen. Het aantal structuurgegevens en cultuurgegevens is echter steeds beperkt. Het al dan niet zelfstandig zijn, het behoren tot een bepaalde leeftijdskategorie en geslachtskategorie, het al dan niet getrouwd zijn, het al dan niet hebben van kinderen geeft iets weer van de situatie die iemand inneemt binnen een bepaalde groep, maar kan nooit de gehele sociale situatie beschrijven vanwaar uit men het sociale handelen benadert. Hoe de ondervraagde deze situatie ervaart, is meestal niet gegeven.

De mogelijkheid die de socioloog heeft om de situatiebeschrijving door de ondervraagden te determineren, leidde ons daarstraks reeds naar vragen over de verklaring. Immers, indien de socioloog b.v. slechts vijf structuurgegevens invoert, dan kan hij ook slechts de betekenis van het sociale handelen vatten zoals het vanuit deze vijf verschillende structuren afzonderlijk of onderling verbonden beschreven wordt. Men kan ook vaststellen welke van de vijf de hoofddeterminant is van een bepaald handelen, of welke van gelijke betekenis zijn. Buiten deze vijf structuurgegevens weet men over de sociale situatie van het bestudeerde universum niets. Empirisch kan men ten hoogste nog een rangorde binnen deze vijf structuurgegevens vaststellen. Dit voorbeeld maakt ons enigszins duidelijk dat de verklaring van het sociale handelen reeds in feite gebeurd is vooraleer men de systematische observatie begint. De socioloog richt immers zijn observatie op datgene wat hij belangrijk acht om het sociale handelen te verklaren. Daarvoor heeft hij een bepaalde opvatting nodig over zijn bestudeerd object en eveneens over de sociale determinanten die dit object kunnen verklaren. Dit komt neer op wat Strasser noemt: het 'verstehen' als een anticiperende interpretatie (105). De socioloog moet in feite reeds een ideaaltype gevormd hebben van het bestudeerde sociale handelen, waardoor hij het begrijpt en verklaart, om dit dan te operationalizeren in een vragenlijst of een ander observatie-instrument. De verklaring gaat dus blijkbaar het verzamelen van de gegevens vooraf. De besluitvorming over het al dan niet opgaan van de verklaring volgt de gegevensverzameling.

In tegenstelling met De Groot, die het 'verstehen' enkel een taak geeft bij de hypotesevorming, is het 'verstehen' voor A. Schütz wel een bijzonderlijk leefbare methode. O.i. kan het 'verstehen' door middel van het ideaaltype gebeuren. De toetsing ervan gebeurt echter door een systematisch verzamelen van gegevens, in de sociologie dikwijls in de vorm van een bevraging in een representatieve steekproef.

Aangezien de socioloog het sociale handelen wil kennen zoals het begrepen wordt door diegenen die de handeling stellen, moet hij weten vanuit

(105) Zie p. 142.

welke situatie het bestudeerde universum zijn handelen beoordeelt. Dit is van kapitaal belang voor de verklaring van het sociale handelen. We hebben reeds gewezen op de selectie die de onderzoeker toepast in de mogelijkheden die geboden worden aan de bestudeerde groepsleden om hun situatie te beschrijven. Deze selectie gebeurt op basis van de relevantie die een bepaalde situatie kan hebben voor het bestudeerde sociale handelen. Zo zal het lid zijn van een sportvereniging minder relevant zijn voor de opvoedkundige bezigheden van een vader dan het feit dat hij lid is van een oudervereniging van een school. Er zal in elk geval een grote kans bestaan dat de pedagogische activiteit van de vaders, leden van een sportvereniging, anders is dan deze van de vaders, leden van een oudervereniging. De situatiebeschrijving is dus selectief op basis van de relevantie van de situatie. Hierin ligt eveneens een voorafgaande beperking van de verklaring. De systematische observatie laat immers geen uitbreiding toe aan de situatiebeschrijving. Men kan langs deze weg nooit komen tot de meest belangrijke situatie voor de verklaring van een bepaald fenomeen. Men kan wel de belangrijkste van de systematisch verzamelde situaties van de ondervraagden bepalen, indien niet alle even belangrijk zijn of indien er niet een aantal even belangrijk zijn.

Een tweede beperking aan deze situatiebeschrijving is dat de onderzoeker nooit zeer juist weet hoe de ondervraagden hun situatie beleven. Hij kan hiervan een ideaaltypische konstruktie maken waardoor het individuele plaats maakt voor het algemene. De onderzoeker heeft echter in de meeste gevallen - tenzij hij hiervoor controle in zijn onderzoek inbouwt - geen garantie van een helemaal gelijke beleving door de ondervraagden. Er bestaat wel een kans dat hij deze situatiebeschrijving identiek vat.

Om te besluiten nog een korte verduidelijking van het dialektische karakter van het begrijpen en verklaren van het sociale handelen. Vroeger werd de dialektiek van G. Gurvitch verlaten voor de fenomenologische dialektiek (106). De socioloog bestudeert de sociale werkelijkheid zoals die door de mensen beleefd wordt. Deze beleving zal verschillen naargelang van het standpunt dat wordt ingenomen, waardoor het perspectief voortdurend wordt gewijzigd en steeds nieuwe facetten van het waargenomene zich aandienen. Hierin ligt juist het dialektisch begrijpen en verklaren van het sociale handelen. De socioloog moet daarvoor de werkelijkheid benaderen vanuit de verschillende standpunten die aan diverse situaties verbonden zijn. Een werkstaking kan niet begrepen of verklaard worden zo men geen rekening houdt met de verschillende situaties van werkgever en werknemer. Een eenzijdige observatie van dit stakingsfenomeen zou slechts een vals beeld kunnen geven.

In het uitwerken van de methodologische beginselen, die de studie van het sociale handelen moeten leiden, werden een aantal nieuwe beperkingen ingevoerd voor de sociologie. Het sociale handelen moet niet enkel begrepen

(106) Zie p. 143, 145.

en verklaard worden vanuit eender welk standpunt, zij dit een geografisch, een fysiologisch, een psychologisch of een economisch standpunt, maar wel gebeuren vanuit de sociale structuur en de cultuur waarin de mensen handelen. Deze twee factoren zijn het gegeven waarin de socioloog het sociale handelen moet plaatsen. Doch deze sociale structuur en cultuur bestaan niet door de mensen, maar wel voor de mensen. De betekenis van het sociale handelen halen de mensen uit sociale structuur en cultuur, ofschoon hierdoor de inwerking van de mensen op beide niet uitgesloten is. Op die wijze werd de sociologie gezien als de wetenschap die het sociale handelen bestudeert zoals het binnen een gegeven sociale structuur en cultuur verschijnt en van daaruit ook begrepen en verklaard wordt.

§ 4. Besluit

In dit hoofdstuk werd de laatste voorbereidende fase van de wetenschapskritische analyse en de verklaring van de sociale controle uitgewerkt, nl. het sociologisch standpunt dat wordt ingenomen en de methodologische gevolgen die eruit voortvloeien.

De beschrijving van het sociologisch standpunt vormt het resultaat van de konfrontatie met het probleem, al dan niet van de persoon of de samenleving te vertrekken om de sociale werkelijkheid te verklaren. Zowel de persoon als de samenleving zijn nodig om de sociale werkelijkheid te verklaren, menen G. Gurvitch, A.C. Zijderveld, A. Schütz en P.L. Berger. Gurvitch en Zijderveld spreken hier van een dialektiek tussen personen en samenleving. Deze dialektische opvatting geeft een aantal moeilijkheden. P.L. Berger geeft geen methodologische aspecten van zijn sociologische visie. Schütz ondervangt wel de dialektische beweging (gebruikt in de betekenis van Gurvitch) tussen personen en de samenleving in de sociale werkelijkheid, maar trekt hieruit de methodologische gevolgen niet. Methodologisch vertrekt hij vanuit het individu.

Schütz is een fenomenologisch georiënteerd socioloog. Hij vertrekt vanuit de alledaagse kennis van het gewone leven naar een wetenschappelijke kennis. De waarnemer is slechts in de 'Umwelt' in staat om het handelen van de ander op een directe manier te vatten. Voor de socioloog is de 'Mitwelt' echter het waarnemingskader. Tot een direct beleven van de ander komt hij niet, tenzij hij zijn wetenschappelijkheid laat varen. Dit kan hij voorkomen door beroep te doen op ideaaltypes, die typische patronen van het handelen vormen. Het postulaat van de subjektieve interpretatie blijft hierdoor behouden.

Bij Schütz werd de aandacht gevestigd op het begrijpen en verklaren van het sociale handelen, zoals hij dit bij Max Weber had ontleend. Het 'verstehen' is echter geen algemeen aanvaarde methode. Door verscheidene sociologen

wordt zij als onwetenschappelijk verworpen of als een bepaalde wijze van hypotesevorming naar het vóór-wetenschappelijke werk verwezen. Voor Schütz is het een op zichzelf staande, waardevolle methode. Strasser verstaat onder 'verstehen' drie verschillende wijzen van 'verstehen', die de andere methoden ten dienste staan. Zijn dialektiekopvatting is ook totaal verschillend van die van Gurvitch en opent mogelijkheden in de sociologie. Uit dit contact met het werk van A. Schütz resulteert de objektbepaling van de sociologie. Het 'verstehen' en de dialektiek vormen twee hoogst nuttige instrumenten om het sociale handelen te begrijpen en te verklaren. Voor de sociologie is de taak echter niet beperkt tot het begrijpen en verklaren van het sociale handelen. De beperking reikt verder. De socioloog moet het sociale handelen trachten te verklaren vanuit de sociale structuur en cultuur. De persoon, als drager van deze sociale structuur en cultuur, is daar niet van uitgesloten.